

OQTAY ELOĞLU

6 pərdəli faciə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Oqtay Eloğlu
Firəngiz
Sevər
Səmədbəy
Gülgəz
Hacı Zaman
Aslanbəy
Nadya
Nərgiz
Tamara
Xaspolat
Mazandaranski
Şahqulu
Şəkinski
Dursun
Muxan
Elxanlı
Rüstəm
Özdəmir
Şvarts
Qaçaq
Moor

BİRİNCİ PƏRDƏ

Səhnənin arxası. Solda Oqtayın bəzənəcəyi. Bir tərəfdə bəzəntilər və başqa səhnə şeyləri. Aktyorlar “Gavə” qiyafələrində oraya-buraya gedirlər.

Nadya. Firəngiz, qoy pərdə qalxsın, Aslan bəy lojada otursun. Sonra gələrik, yoxsa, bizi burada görürlər. Hələlik Oqtayda məşğul olar.

Firəngiz. Yaxşı, Nadya, bu gün daha utanmayacağam, gələcəyəm.

Nadya. Mən səni gətirərəm. Hələ gəl. (*Gedirlər.*)

Oqtay və Tamara girir.

Oqtay. O tam başqa bir sözdür. Sonra, zalım, yırtıcı bir hökmdar qarşısındaınız, əllərinizi qorxulu bir həyəcan içində uzatmış, bax belə. (*Göstərir.*) Deyirsiniz. Söyləyin.

Tamara. Onun xəbarı bala yoxdur.

Oqtay. Yenə bala. Belə ey, belə!

Tamara. Nu, bala je deyirəm. Bala, bəla!

Oqtay. “Bala” eto rebyonok, “bəla” eto nesçastye, a “belə”, eto znaçit tak.

Dursun. Oqtay, salonu dağıtdılar. Saat ondan işləyir.

Oqtay (*Dursuna*). Bu saat (*Tamaraya*). Siz öyrənin, mən bu saat!

Tamara. Oqtay, mən rolumu yaxşı öyrənmişəm, ancaq bir az sözlərini deyə bilmirəm.

Dursun. Bəs biz nə sayaq eləyək, gecə keçdi, heç bir şey hazır deyildir.

Oqtay. Xaspolat gəldimi?

D u r s u n . Yox!
O q t a y . Şəkinski?
D u r s u n . Heç birisi.
O q t a y . Dedim ki, evlərinə adam göndərin.
D u r s u n . Üç yol göndərmişəm, evdə yoxdur.
O q t a y . Axı indi mən başıma nə daş salım! Bu da insanlıqdır ki, camaatı dörd divar arasına doldur da, özün baş götür, çıx get! Axı bir anlamalıdır ki, onsuz da teatrdan qaçan xalqımızı, yalvararaq biletdən satdığımız üç-dörd zavallını da qaçırırsınız.
M a z a n d a r a n s k i . O q t a y , antreprenyor mənzil pulu istəyir. Deyir pərdədən əvvəl mənim pullarım verilməlidir.
D u r s u n . İndi nə etməli?
O q t a y . Bəs Tabasaranski haradadır? Get, söylə, adamlar gəlməmiş, adam tapsın.
M a z a n d a r a n s k i . Rəboçilərə də dedi, hamısı getdilər. Çıxıb getdilər.
D u r s u n . O q t a y ! Bu gecə heç bir şey çıxmıyacaqdır. Camaat da azdır. Çarəsi yox, oyunu saxlamalıyıq.
O q t a y . Olmaz! Sən get, söylə, adamlar gəlməmiş. Xalqı oynucaq kimi əldə oynada bilməz. Bu gün saxlasan, sabah kimsə bu qapıdan keçməz. Bir nəfər də olsa oyun getməlidir. İvanovski haradadır? (*Getmək istərkən.*)
T a m a r a . Oqtay, bəs mən nə parik geyəcəyəm?
O q t a y . Tapşırıbmışam, gedin, alın!
R ü s t ə m (*bağıraraq*). Oqtay, bu zəhrimar qalxanın bəs dəstəsi olmaz?
O q t a y . Allahın boynu sınınsın, bilmirəm bu 400 milyon qoyun kimə gərəkdir! Qardaşım, qalxanın dəstəsi yoxdur, bax, budur, bir parça ip, səri, olsun dəstə.
Ş a h q u l u . Oqtay, İvanovski Gavədən əvvəl Zöhhakın taxt-tacını sərnigun elətdirdi. Deməli, oyun qurtardı.
O q t a y . Əsəd bəy onu görmədimi?
Ş a h q u l u . Əsəd bəy ona dedi ki, oyun cəmiyyəti-xeyriyyə üçün oynanır. Sabah cəmiyyətin pulundan da olsa, mənzil kirayəsini verərəm. Qulaq asmadı. O da dedi oynanmasın, çıxdı getdi. Dekorasiyaları da söküb hərəsini bir divara söykədilər. Özləri də gedirlər.
O q t a y . Yəni kassada heç pul yoxdur? Heç olmasa...
Ş a h q u l u . Baxdılar, vur-tut səkkiz manat pul var idi. Onu da paltar üçün vermişlər.
O q t a y . Allahü əkbər!
Ş a h q u l u . Oqtay, indi ki, Əsəd bəyə də demişsən, gəlin oyunu saxlayaq, başqa çarəsi yox...
O q t a y . Olmaz! Oyun saxlanmaz, xalqı çiyindirirsiniz; anladınız mı? Şaqqulu, al bu üzüyümü apar ver, söylə sabah parasını düzəldib verərik. (*Şaqqulu gedir.*) Tabasaranski nə oldu? Dursun! (*Çağırır.*)
D u r s u n . Tabasaranski keflənmiş, yatmışdır. Dedim, dedi cəhənnəmə olsun hamısı, oynamasın. Deyir mən rejissoram, belə deyirəm.
O q t a y . Bunlar Azərbaycan xalqı üçün sənət yaradacaq, mübarizə aparacaq, səhnə düzəldəcəklər. Dursun, get söylə, birinci pərdədə Həsən də soyunsun, Xaspolatın rolunu oynasın.
M a z a n d a r a n s k i . Canım, düz gəlmir, oynamayanda qiyamət qopmaz ki...
R ü s t ə m . Oqtay, qılıncım yoxdur ha.
D u r s u n . Oqtay, İlyasgil qapıları bağlayıb meyxana deyirlər. Həsən də qumar oynayır. Qulaq asmadılar. (*Dursun gedir.*)
T a m a r a . O q t a y , daha mən gedib soyunum da.
O q t a y . İlyas! (*Getmək istərkən.*) Bir dəqiqə durun.
Ş ə k i n s k i . Bu oğlan aşiqdir Leyli adlı bir gözələ. (*Bağıraraq çıxır.*)
O q t a y . Zəhrimar, Leyli adlı bir gözələ, səkkiz saatdır camaat gözləyir, saat on birdə durub gəlmiş ki, Leyli adlı bir gözələ.
Ş ə k i n s k i . Saat on bir haradan oldu? Nə ələyim, acından ölməyəcəyəm ki, işimi bitirməmiş durdum gəldim, deyəsən saman yeyəcəyəm. Top kimi partlayır, sanki əlimə imperial-filan sayacaqdır.
O q t a y . Əzizim, quzum, gözüm, mən pul alıram, sən yox? Boynuna götürmüşsən, cəmiyyətdən utanmırsan, bəri camaatdan, səhnədən utan!
Ş a h q u l u . O q t a y , İvanovski çıxıb getmiş, üzüyü verdim, Dursun aparıb onu tapsın. Bilmirəm...
X a s p o l a t . O q t a y , mən hansı qapıdan çıxacağam?
Ş a h q u l u . Heç qapı var ki, çıxasan!
O q t a y . Odur də. Xaspolat, əzizim, bu vaxtadək haradasan?

X a s p o l a t . Vallah, Oqtay, bir-iki gün orucum qalmışdı, bu gün iftar açdım...

O q t a y . Oruc sənin belini sındırsın! Məsuliyyət qanmayan dilsizağızsız heyvanlar kimi əyilib-qalxan, yeyib-yatan zavallılar. On gündür çalışıram, deyirəm, gecə yaradır, durub gəlmişsən, hansı qarıdan çıxacağam! Gəl, bura, Muxan oturdu, soldan çıxdın... Baş əydin. Əyil. (*Özü əyilir.*) Əyil də!

X a s p o l a t . O q t a y , mən orada elərəm.

Ş a h q u l u . Qorxur ki, hərəkətini oğurlarlar.

O q t a y . Yaxşı... (*Xaspolada*) Sözünü de.

X a s p o l a t . O q t a y ! Vallah, mən axşam deyərəm.

O q t a y . Canım, axşamdır də. Saat on birdir ki, evini Allah yıxmasın, hamı rolun?

X a s p o l a t . Vallah, yadımdan çıxıb evdə qalıb.

O q t a y . Of! Allah qırsın sizi. Yaxşı, baş əydin. Əy də, qardaş! Belində ağac bitməyib ki!

M a z a n d a r a n s k i . Oqtay, mən bilirəm, Xaspolat neçin əyilmir. Qorxur ki, əyiləndə papağı düşər, başının keçəlliyi görünər.

X a s p o l a t . Zəhirmar, dərd, sarsaq oğlu sarsaq!

O q t a y . Yaxşı, qardaşım, işini gör.

X a s p o l a t . Görmürsən heyvan oğlu heyvanı.

Ş a h q u l u . Xeyr ha! Bankəyə düşmüş milçək kimi indi də vızıldayacaqdır.

O q t a y . Bəsdir!

X a s p o l a t . İnsanın gərək zatı qənbərqulu olmasın.

Ş a h q u l u . Yaxşı, burnunu o tərəfə çək, gözümü çıxartdın.

O q t a y . Ay başınıza dönüm? Ay yoldaşlar! Axı mən də yazığam. Mən də oynayacağam. Belə iş olmaz ki, boğazımın pərdələri partladı. Görürsünüz ki, beş gündür gözümü yummamışam. Vallah səsim çıxmır.

Ş a h q u l u . Canım, bizə nə var. Tutaq ki, başının keçəlliyini gizlətdi, burnunu nə cür gizlədəcəkdir.

O q t a y . Yaxşı, atam, siz qurtarın, biz sonra başlarıq.

X a s p o l a t . Hər kəs mənimlə səhnədə zarafət elər, belə onun atasına lənət, ölüsünə lənət, dirisinə lənət!

M a z a n d a r a n s k i . Onu neçin deyirsən. Keçən dəfə səhnədən bir burun çıxdı, gəldi, gəldi, xülasə, yarım saat sonra Xaspolat özü göründü.

O q t a y . Bitirdinizmi?

X a s p o l a t . O q t a y ! Atam, mən oynamıram; vəssalam! Gül kimi əlimdə işim, alış-verişim.

Ş a h q u l u . Saat on ikidir. Onsuz da oyun olmayacaq, get obaşdanlığa.

O q t a y . Mazandaranski, get, bu saat get, sənə deyirəm. Xaspolat, haydı, sən də get suflyordan kitabı al, sözlərinə bax.

M a z a n d a r a n s k i (*gedərək*). Savadı var ki, oxusun.

O q t a y . Şəkinski, get geyin.

D u r s u n . O q t a y , üzüyü verdim İvanovskiye. İndi də raboçilər çıxıb gediblər. Deməli, qaldı.

O q t a y . Allahü əkbər!

Ş a h q u l u . Uşaqlar soyunsunlarmı?

O q t a y . Kimsə soyunmasın, özüm işləyəcəyəm.

Ş a h q u l u . Dekorasiyaları haradan tapacaqsan, mıx yox, çəkiç yox.

O q t a y (*yərdən bir daş götürür*). Budur çəkiç. Canım çıxar özüm hər şeyi tapar, düzəldərəm.

R ü s t ə m . O q t a y , mənim qılncım yoxdur, İvanovski vermir.

O q t a y . Get söylə, borcudur versin. Yoxsa gəlib hamısını ayaq altına tökər, parça-parça elərəm. Bu sağ divar. Qaldır. (*Götürürlər.*)

T a m a r a (*ardlarınca gedərək*). Oqtay!

O q t a y . Hazırlaşın, səhnəyə çıxarkən bir də söylərəm. Bu sol divar, haydı!

(*Şəkinskiyə.*) O çəkmələri çıxar.

Ş ə k i n s k i . Dünən rejissora dedim...

O q t a y . Mən rejissor filan bilmirəm. Zöhhakın sarayında dikdaban çəkmə geyilməz! Çıxar deyirəm sənə. Bu da biri. Dursun, götür!

S ə m ə d (*Şahquluya*). Söyləyin, Səməd gəlmiş. (*Bəzənəcəyə girir.*)

O q t a y . Hər şey yerində. Oynayanlar səhnəyə! Üçüncü zəngi verin. Suflyor yerindəmi? Boş adamlar səhnədən! Haydı! Zanaves!

Sola işarə verilir, pərdə qalxır. O q t a y dönərkən.

Ş ə k i n s k i . Bu oğlan aşiqdir...

O q t a y . Əzizim, axı oyun gedir, nə bağırırsan.

Ş ə k i n s k i qaçır, aktyorlar pərdənin dəliklərindən baxırlar. O q t a y girir.

O q t a y . Gün A y d ı n !

S ə m ə d . Əlin neçin qanamış? Bağla onu!

O q t a y . Heç! Mıx dağıtdı.

S ə m ə d . O q t a y , dünən anan bizə gəlmişdi. Yalvarıb məni göndərdi, axı belə iş olmaz.

O q t a y . Səməd bəy, istəyirsiniz sözlərinizin hamısını söyləyim. Atadan sonra dükanı bağlandı, malı dağıldı, evə gec gəlirsən, çörək yox, bilmirəm, odun yox. Bunların hamısını bilirəm. Nə etmək!

S ə m ə d . Dildə demək asandır. Bir ana, bir də naxoş qız qalmışlar başsız. And içir ki, üç gecədir xəstə uşaq qaranlıqda yatır. Neft almağa pul yox. Axı o da bir kişinin qızıdır. Çox da bilirsən, çarə ki, etmirsən.

O q t a y . Doğrudur! O zavallılar da... fəqət edə bilmirəm. Çünki, Səməd bəy, mən qocaman bir xalqı, onun səadətini, gələcəyini iki nəfər qadının istirahətinə fəda edə bilmərəm.

S ə m ə d . İstirahət istəmirlər. Bir parça çörəyə nə deyirsən? Mən xalq deyə özümü şəhid edəcəyəm! Qiymət verən kimdir? Yenə başqa bir sənət olsa. Yazığı yasxanalara buraxmırlar ki, oğlun oyunbazdır, arvad tumanı geyir. Hətta doğma əmin, bu gecə nişanlıni özgəyə verdi ki, mən arvad tumanı geyən bir adama qız vermərəm.

O q t a y . Mən heç bir şey istəmirəm. Mən bu yola gəlirkən, xalqımdan altun taclar gözləmədim. Mən o şeyi gözləyirdim ki, onu da alıram.

S ə m ə d . Mən də xalq üçün çalışıram. Cəmiyyət də... Upravada üzvəm, fəqət elə işdir ki, adım-sanım, güzəranım. Yoxsa xalq!.. Mən özümü unudacağam ki...

O q t a y . Xalq və "mən" – bu iki söz bir yerə sığışdırılmaz. Ya mən olmalıyam, mənim üçün xalq olmamalıdır. Ya o olmalıdır, mən olmamalıyam. Mən baxdım, ikinci yolu götürdüm. Və o gündən Oqtay bir şəxsiyyət olmaq üzrə yoxdur, O, el oğludur. O, böyük bir vahidin kiçik bir parçasıdır.

S ə m ə d . Onu sən deyirsən, gör xalq sənə üçün nə deyir.

O q t a y . Xalq anlamır. Onun dediği mənə üçün bir heç, tam mənasilə bir heçdir.

S ə m ə d . Oqtay, çocuq olma! Qubernatora dilmanə gərəkdir. Ayda 70 manat donluq verir. Amma kənardan 7-8 yüz gəliri var. Həm də camaat içində adın, hörmətin. Düyü, yağ, minnətin də minnət. Mən səni göstərdim. Dedim rüşdiyyəni bitirmiş. İdraklı, rusca-azərbaycanca gözəl savadı. Budur, yalvardı ki, göndər gəlsin. Axır ki, düzəltmişəm.

O q t a y . Çox razıyam, Səməd bəy!

S ə m ə d . Yaxşı də. Artıq nə istəyirsən? Mən çörək itirən adam deyiləm. Atanın yaxşılıqlarına qarşı sizi darda qoymaram.

O q t a y . Səməd bəy, məqsəd pul qazanmaq olsa, mən onun yollarını çox gözəl bilirəm. Mən azad bir sənətkaram. Bir sənət düşkünüyəm. Mən bir çinovnik ola bilmərəm.

S ə m ə d . Sənət sevirənsə, eşitdim ki, səni böyük bir pul ilə rus səhnəsinə çağırırlar. Get, həm təqdir olunarsan, həm pulun... O vaxta qədər xalq anlarsa, işlər yoluna düşərsə, qayıdıb gələ bilərsən.

O q t a y . Ha-ha-ha! Aldanırsan, Səməd bəy, aldanırsan! Bunu bizimçin kim edəcəkmis! Mən prinslərin saxladığı köpəklər kimi hazır nahara gəlmək istəmirəm. Başqalarında səhnə, mədəniyyət, hər şey var. Bizdə yox. Yaşamaq istəyirsək, yaratmalıyıq. 20-ci əsrin təkamülünə qarşı bu yazıq xalqı tək buraxıb qaçmağı kim özünə layiq bilirsə, bilsin, mən bilmirəm. Yaşadığımız mübarizə meydanlarının müxtəlif qazmaları vardır.

S ə m ə d . Hamısını sənmi yaradacaqsan?

O q t a y . Hər kəs bacardığını. Buradan kimsə geriyyə qaça bilməz. Səhnəmiz yox. Fəqət olmalıdır. Onu da mən yaradacağam.

Ş a h q u l u . O q t a y , bir dəstə adam gəldi, iyirmi nəfərədək yaxşı geyinmiş, hamısı da bilet aldılar.

S ə m ə d . O q t a y , mən gedirəm. Ağlını topla. Həm çalışacaq, həm də ac qalacaqsan. Həm də xalq sənə güləcəkdir. Arsız, oyunbaz deyəcəkdir. Yenə başqalarda...

Ş a h q u l u . Hə. Allaha and olsun, ruskalarda görmüşəm. Hər pərdədən sonra dəstə-dəstə qızlar, böyük-böyük adamlar gəlib aktyorun əlini sıxır, tanış olurlar. Tərifləyirlər, adam həsrət çəkir.

O q t a y . Sən çalış, gələr bir gün ki, zavallı kütləni də həmin yüksəklikdə görərsən.

S ə m ə d . Onun yenə bir yeri var.

Ş a h q u l u . Onda adam həvəslənər də. Bizdə hey baxırsan bir nəfər qız yox, 30-40 nəfər uzunburun, yekəqarın kişi Həştərxan pişiyi kimi gözlərinə baxır. Fındıq, fısıqırıq, söyüş. Onlarda gözəl-gözəl qızlar adamın başına çiçək səpirlər.

O q t a y . Bilirəm, zavallı, nə istəyirsən. Onu hər kəs istər, fəqət taleyimiz bu!

S ə m ə d . Həm də pulun pul. Bir işin düşəndə hər kəs tanıyar, yoxsa anan, bacın...

Ş a h q u l u . Hələ özü! Tabasaranskinin bir az pulu var, gecə-gündüz kefli. Adı rejissor. Bütün işlər bunun boynundadır. Yeddi gündür gözünü yummamışsan.

Üzüyünü qoymuş, çəkmələrini qoymuş, bu da sonu!

O q t a y . Yazıq! Bu sonu deyil! Bu hələ əvvəlidir!

S ə m ə d . Sabah mənə deyərsən.

O q t a y . Səməd bəy, gedin! Mən heç bir zaman sizə dəyməyəcəyəm. Mən bir mübarizəm, cəbhəm bu! Yolum, görürəm, çox ağır. Qoy mənə gülsünlər. Anlamasınlar, söysünlər. Fəqət mən bu dərin uçurumları keçəcəm, keçilməz dağları, sıldırım qayaları çeynəyib parçalayacağam və bu kəşməmələr arasından bir səhnə, yoxdan bir var yaradacağam. Mən bu yolun rəhbəri, mən bu cəbhənin komandanı, mən dörd divar arasında alınmış bu rəngarəng həyatın tanrısı olacağam. O zaman mən də salona baxınca, munis çöhrələr, nəvazişkar oynaq afətlər görəcəyəm ki, şux gözlərlə mənə oxşayır. Qaragözlü bir yavru görəcəyəm ki, mini-mini əllərlə mənə alqışlayır. Mənim də başıma gənclərimiz, qızlarımız çiçək səpəcəklər. Mən də mədəni bir həyatım var, deyə sevinəcəyəm. Bunu mən görməzsəm, indi öyrətdiyim bu kiçik statist görəcəm, mənə xatırlayacaqdır. Mənə bu da bəsdir.

Ş a h q u l u . Məni fındıq qabığı ilə vurmasınlar.

S ə m ə d . Fəqət indilik anan, yazıq bacın!..

O q t a y . Bacım da xalqdan biridir. Onları da xalq özü düşünər.

S ə m ə d . Aldanırsan. Oqtay, hər halda görüşərik.

Gedir. Mazandaranski gəlir.

M a z a n d a r a n s k i . Oqtay, Oqtay. Dörd nəfər çadralı müsəlman qadını gəlmiş, örtülü lojada oturmuşlar. Öz gözümlə gördüm.

Ş a h q u l u . Yox ha! Bir baxım. (*Tələsik qaçır.*)

M a z a n d a r a n s k i . Kassada kirayə pulu düzəlmiş. Rəhimin örpəyi qaçdı. Tamaranın da dili dolaşdı, az qalmışdı rusca danışacaqdı.

Ş a h q u l u (*yiüyürək*). Oqtay, Oqtay! Keçən səfərki iki nəfər qız da gəlmişdir. Özləri də lap başıaçıq. Ancaq örpəkləri var.

M a z a n d a r a n s k i . Yox canım, mən baxdım. Cümlətanı dörd nəfər arvad vardır.

Ş a h q u l u . Altı nəfər. Onlarla altı nəfər, hətta biri bu tərəfə gəlirdi, elə bildim bunlar da ruslarda olan kimi bizi təbrik etmək istəyirlər. Ürəyim düşdü.

M a z a n d a r a n s k i . Umsunma! Gözlərini tərsinə geymişsən.

Ş a h q u l u . Get bax də. (*Mazandaranski qaçır.*) Oqtay, görəsən biz də o günləri görəcəyikmi?

O q t a y . Zavallı əməkdaşlarım! Of, ulu tanrım, görürsən ki. Yetir...

Ş a h q u l u . Hazır!

O q t a y . Səndən heç bir şey istəmirəm. Xalqımda gözlədiyim həyatı, Azərbaycan səhnəsində, bu sonsuz ananın qoynunda mühitimizin bağrından doğmuş bir Azərbaycan qızı, doğma, əziz, sevimli bir yavru!

Ş a h q u l u . Və yaxud, Rəhimin saqqalından xilas ola biləcəyikmi?

D u r s u n . Pərviz! Oqtay! (*Oqtay girir, Zöhhakın ətəyindən tutur.*) Girin!

M a z a n d a r a n s k i . Oqtay! Oqtay! Hanı o? Kağız, kağız, hanı o?

Ş a h q u l u . Kim verdi? Səhnəyə getməyəcəksən ki.

M a z a n d a r a n s k i . Bir rus qızı, yoldaşı da var.

Ş a h q u l u . Elə onlardır. Gördün? Daha başqası yox ki. Amma hayıf, onları müsəlman bilmişdim. Bir baxsana.

M a z a n d a r a n s k i . Sən qarıya bax. (Oxuyur.) “Möhtərəm Oqtay əfəndi!.. Məharətiniz mənə çox sevindirir. Sizinlə görüşməyə müsaidə edəcəm olursanız, məmnun olaram... Firəngiz”. Çıx. Çıx. Daha bura sənə yerin deyildir. (*Oqtay gəlir.*) Bir rus qızı verdi.

O q t a y (*baxaraq*). Doğrudanmı? Söylə gəlsinlər. Siz də lütfən bir dəqiqəlik. Ox!..

Şahqulu çıxır, F i r ə n g i z və N a d y a girirlər.

N a d y a. Prostitute, çto bespokoili! Ancaq bu qız rahat olmur.

O q t a y. Buyurun, buyurun.

F i r ə n g i z . Sağ olun, gedəcəyik. (*Anlaşılmaz bir sükut.*)

N a d y a. Biz rus teatrlarına çox gedirik.

F i r ə n g i z . Mən çox arzu edirəm ki, bizim də dilimizdə belə teatrlar olaydı.

N a d y a. İndi üç dəfədir ki, Aslan bəy gətirir. İlk əvvəl “Qaçaqqlar”a gəldik. O qədər sevinmiş ki, o gündən adınız dilindən düşmür. Məktəbdə, evdə bir aktyor sözü danışıldımı, dərhal bizim də teatrimiz var. Oqtay Karlı gözəl oynayır, deyə araya atılır. Özünü görmək istəyirdi. Bir aydır rahatlığı yoxdur. Ancaq Aslan bəyin qorxusundan gəlmirdik.

O q t a y. Mən çox şadam. Aslan bəy kimdir?

F i r ə n g i z . Qardaşım.

N a d y a. Uprava üzvü. İndi də ondan gizlin gəlmişik.

O q t a y. Nə cür təşəkkür edəcəyimi bilmirəm. Adətən, bizim Azərbaycan xanımları teatra gəlmir. Hamısı evlərdə...

N a d y a. Onu da qoymurlar. Atası qoymur. Qardaşı gizlindən gətirir. Evdən çıxarkən çadra örtür. Sonra Aslan bəylə gedir, o, söz demir. Ancaq bura gəldiyimizi bilsə qiyamətdir. Ona görə pərdənin yarısında gəlmişik.

F i r ə n g i z . Siz çox gözəl oynayırınsınız. Mən çox sevindim.

N a d y a. Deyir ki, Oqtay Karlı ruslardan yaxşı oynayır.

O q t a y. Vallah, xanım, o qədər mütəəssirəm ki, zəhmətinə qarşı, adətən hər kəsdən töhmət görən zavallıları siz sevindirirsiniz!

N a d y a. Firəngiz! Daha gedək, yoxsa pərdə düşər, Aslan bəy lojadan çıxar, bizi görməz.

F i r ə n g i z . Sağ olun! Mən həmişə sizin oyunlarınıza gələcəyəm. Bir də buraya gəlsək buraxarlarmı? Mane olmarım ki?

O q t a y. Nə zaman gəlsəniz... Məni çox sevindirdiniz.

F i r ə n g i z . Mən sizin üçün çiçək gətirəcəyəm.

N a d y a. Çiçəkləri ver də, nədən utanırsan? Neçə gündür, deyir ki, mən də sizin üçün çiçək aparacağam. Gətirmiş, indi də utanır. (*Firəngizin dirsəyindən itələyir.*)

F i r ə n g i z (*gözlərini yerə dikərək, çiçəkləri verincə, həmən çevrilib qaçırmiş kimi.*) Sağ olun. (*Gedir.*)

O q t a y. Allah amanında!

Çiçəklərə baxır, düşünür. Dərin bir xəyala dalmış kimi, bir qədər durduqdan sonra özü belə bilmədən çiçəkləri dodaqlarına yaxınlaşdırırkən.

D u r s u n. Pərviz! Oqtay!

O q t a y (*diksinərək gözlərini silir. Dərin bir ahla əlini cırparaq.*) Gəldim. (*Gedir.*)

Pərdə

İKİNCİ PƏRDƏ

O q t a yın bəzənəcəyi. Aktyorlar bir yerə toplaşib resenziya oxuyurlar.

M a z a n d a r a n s k i. Yavaş-yavaş də! Bir il bundan qabaq Şahqulu dörd nəfər müsəlman arvadı görmüşdü.

Ş a h q u l u . İndi get, bax! Hər dəfə örtülü lojalarda 30-40 nəfər müsəlman xanımı olur.

M a z a n d a r a n s k i. Elə camaat da O q t a yın adı olanda, görürsən, çox gəlir.

Ş ə k i n s k i . Bunun antreprenyora nə dəxli! O, aybaşı pulumuzu verəcək, özü bilsin.

Ş a h q u l u . Odur ki, Oqtay razı olmur də. Özbaşına düzəlməmiş, burada can qoymuş.

M a z a n d a r a n s k i. Səs salma də, ay Şəkinski, bax səni elə yazmışlar ki, deyir elə məharət göstərdi ki, lap, de də!

Ş a h q u l u . Robert Adelqeym başın qəbirdən götürüb ona mərhəbamərhəba dedi.¹
Ş ə k i n s k i . Mən elə kağızlara bir belə də qiymət vermərəm. O nə anlayır?
Ş a h q u l u . Nə oldu, elə bir tək sən anladın?
M a z a n d a r a n s k i . Yaxşı, yaxşı ey, ağzını ayırma? Hə necə oldu?
D u r s u n . Şəkinski rolunda çox zəif idi.
Ş ə k i n s k i . Axı o nə anlayır? Bilirmisən, bunlar hamısı şəxsi qərəzdir. Hər yetən gəlib mənə resenziya yazacaqdır.
M a z a n d a r a n s k i . Bundan sonra gərək Şəkinski üçün Parisdən naləplətyoj bir ressenzent gətirdək. Çolaq atın kor nalbəndi olar də!
Ş ə k i n s k i . Çox da, bir şey də anlasın da! Yox, nə oldu həmişə Oqtay beləbelə, o birilər biri belə gəldi, biri belə getdi.
M a z a n d a r a n s k i . Olmaya deyəcəksən Oqtaydan da yaxşı oynayırım?!
Ş a h q u l u . Dedi dedi də. Göz görmür, üz utanmır.
Ş ə k i n s k i . Çox da yaxşı oynayır. Bəs heç bir nöqsanı olmaz! Versin mənə rol, görər.
M a z a n d a r a n s k i . Yaxşı də, ay Şəkinski! Sən daha dur görək də.
D u r s u n (*oxuyur*). Qibleyi-aləm, mürəxxəs olaq qulluğunuzdan əvəzinə, müxtəsər olaq kimi mənasız sözlərlə...
Ş ə k i n s k i . A kişi, o nə anlayır? Çox da mən sözlərimi öyrənməmişdim. Onun sözlərimlə nə işi var? O mənim hərəkətlərimə baxsın. Bəyənmir, özü çıxsın, oynasın görək də, hə, hə!
M a z a n d a r a n s k i . Ay Şəkinski, hərəkətlərini də görmüşük də. Güllə qolundan dəyib, bu qarnını...
Ş a h q u l u (*ortaya atılaraq*). Yox, yox, səni sevərəm. Ox, ürəyim. (*Qarnını tutub basır.*)
M a z a n d a r a n s k i . Ora yox. Sağ tərəfindən.
Ş a h q u l u . Ay Şəkinski, heç sağ tərəfdə ürək olar?
Ş ə k i n s k i . Bəs hansı cəhənnəmdə olar? Oqtay hər nə dedi, siz də meymun kimi ləbbeyk deyin.
M a z a n d a r a n s k i . Heç yox! Mən qəsdən gedib həkimdən soruşdum. Dedi lap sol tərəfdə.
Ş ə k i n s k i . Yaxşı də, rejissordu göstərsin də.
Ş a h q u l u . Barakallah sənün üzünə! Ay nankor tayfa! İndi həftədə bir gün oynayırıq, yazıq beş gününü sənənlə keçirir.
Ş ə k i n s k i . Mənə demişdi ki, ürək sol tərəfdə olur?
M a z a n d a r a n s k i . Çox da, göstərdi ki! Sənün başın yoxdur, xalq neyləsin?
Ş a h q u l u . Sən onda iftar açmağa getmişdin.
X a s p o l a t . Ha! Onda çərtidin. Mən kərəm demişəm ki, mənim başım zarafat götürmür.
M a z a n d a r a n s k i . Ay Şəkinski! Atam, bizimlə neyçün vuruşursan, biz yazmamışıq ki, hə, sonra?
Ş a h q u l u . Yazıq gördüyünü yazır də.
Ş ə k i n s k i . Çünki səni də keçən səfər tərifləmişdi. Hə! Hə!
D u r s u n (*oxuyur*). Oqtay, Azərbaycan səhnəsinin bu canlı idealı, Azərbaycan sənaye-nəfəsəsinin bu fədakar mübarizi, bu böyük sənətkarımız o qədər məharət göstərdi ki, başqalarının da nöqsanlarını unutturub, oyunun gözəl keçməsinə səbəb oldu.
Ş ə k i n s k i . Heç bir nöqsanı yox idi, hə? A kişi, o nə anlayır?
Ş a h q u l u . Çox gözəl anlayır. Fikir vermişəm, həmişə doğru yazır.
D u r s u n (*oxuyur*). Şahqulinski hərəkətlərində şarje elədiyi üçün oyunun təbiiliyini pozurdu.
Ş ə k i n s k i . Yaxşıdır?
Ş a h q u l u . İndi yazıb də. Allah deyil, peyğəmbər deyil, sözdür də. Əzbərayixali nə budəni məktub.
Ş ə k i n s k i . Bayaqdan doğru yazırdı!
Ş a h q u l u . Əlbəttə! Ayıqlıqda çox vaxt doğru yazır. Kim bilir? Bəlkə keçən səfər kefliymiş.
M a z a n d a r a n s k i . Heç yox! Keçən səfər özüm gördüm. Lap ayıq idi.
D u r s u n (*oxuyur*). Mazandaranski bu rol üçün qətiyyənlə yaramaz, çünki...
M a z a n d a r a n s k i . Şahqulu demişkən bəlkə doğrudan da kefli imiş.
Ş a h q u l u . Bəs özün görmüşdün?
M a z a n d a r a n s k i . Çox da! Doğrudan da ayaqları bir qədər 88 kimi görünürdü. Mən ancaq yaxşı fikir vermədim. Qarnında deyildim ki.

¹ Burada bir səhiv vardır: məşhur rus artisti Robert Adelqeym 1934-cü ildə ölmüşdür.

D u r s u n (*oxuyur*). Rəhim qadın rolunda, kişi olduğu üçün çox kobud görünürdü. Xaspolat qurulmuş bir qrammofon və yaxud tam mənasilə bir odun parçasına oxşayırdı.

Ş a h q u l u . Burun da öz qaydasilə.

X a s p o l a t . Tfu! Adamın gərək zəti, əsli, nəcabəti dürist olsun!

M a z a n d a r a n s k i . Keçəl də olmasın.

Ş a h q u l u . Yox, yox! 10-11 ay bundan əvvəl, onda Oqtay rejissor deyildi. O vaxtlar cəmiyyət-xeyriyyə üçün oynayırdıq.

M a z a n d a r a n s k i . İftar fəqərəsi?

X a s p o l a t . Hər kəs sizə adam deyir, onun atasına lənət! Anasına lənət! Ölüsünə lənət! Dirisinə lənət! Tfu.

Getmək istərkən, Oqtay və Səməd bəy girir, hamısı qalxır.

T a m a r a . Məndən bir şey yazmır?

D u r s u n (*oxuyur*). Tamara sözlərini düz demədiyi üçün çox fəna təsir bağışlayırdı. Xüsusilə, başmaqlarını evin yuxarı başında çıxarması.

T a m a r a . Svinya on posle etoqo, bolşe niçeqo!

O q t a y . Acıqlanmayın, Tamara! Siz də haqlısınız, o zavallı da. Məsələnin ancaq əsasını tapa bilmir. Rəhimdən bir qız çıxmaz, o bir kişidir. Azərbaycan səhnəsində, Azərbaycan qadınlığının həyatını şəxsən keçirmiş bir Azərbaycan qızı, mühitimizdən çıxmış doğma bir yavru olmadıqca...

T a m a r a . Bir yol çəşib başmaqla evə girəndə...

O q t a y . Mən sizi təqsirləndirmirəm. Siz bu həyata yabançısınız. Onun hamısını, göstərmək ilə öyrənmək gücdür. Fəqət bir azərbaycanlı qızı o həyata alışdığı üçün, başmaqla girəcək yerdə çəşarsa, qarıda çıxaracaqdır.

T a m a r a . Pajaluysta! Biz bacarmırıq, gəlsin sizin Azərbaycan aktrisasları, yetişdirin, gəlib oynasınlar.

O q t a y . Tamara, mən Rəhimi deyirəm. Fəqət bu sözlərə lüzum yoxdur. Siz bu gün səhnəmizdə isəniz, ona görə deyil ki, talantlı bir aktrisasınız. Ona görədir ki, azərbaycanca bilirsiniz.

T a m a r a . Pajaluysta. Bizim talantımız yoxdursa, talantlı qızlar tapın!

O q t a y . Tapılacaqdır! Bu gün bir qoyun sürüsü kimi təsəvvür etdiyiniz ayağı çarılıq, başı qapazlı bir zavallı kütlə, fil addımları ilə irəliləyir. O bir il bundan əvvəlki deyildir. O yaradacaq. O xariqələr yaratmağa müstəiddir. Gələr bir zaman ki, sən Tamara öz gözlərinlə həmin bu səh-

nədə səni aradan sıxışdırıb, “çəkil, bu zavallı ananın doğma yavrusu mənəm”, – deyər sərt yürüşlərlə səhnəmizi şənledən bir azərbaycanlı qızı görəcəksən. O gün mənim üçün bir idealdır. And içirəm bütün varlığımı fəda etdiyim, Məkkəm, Mədinəm, tanrım qədər sevdiyim bu səhnəyə ki, o günü görməmiş ölməyəcəyəm!

X a s p o l a t . O q t a y ! Sənin canın üçün ki, bu halın mənə çox təsir edir.

Allaha and olsun ki, bir qızım olsa, səhnəyə gətirəcəyəm.

M a z a n d a r a n s k i . İftardan sonra, iftardan qabaq?

O q t a y . Zəhmətimizə lüzum yox. Onu mühit özü yetişdirəcək, xalq öz təkamülünün bağrından yaradacaqdır.

Ş a h q u l u . Xaspolat, arvada tapşır ki, oğlan da olsa, kosa olsun ki, heç olmasa saqqalı görünməsin.

X a s p o l a t . Tfu sizin üzünüzə!

O q t a y . Yaxşı, özünüz hazırlaşınız!

X a s p o l a t . Görmürsən, Oqtay, keçən qış bir söz demişəm, hələ çevir tatı, vur tatı. Vallah, indi heç orucluqda da oruc tutmuram.

Ş ə k i n s k i . O q t a y , Əskər bəyi gördüm.

O q t a y . Yetər, Şəkinski! Biz antreprenyor çalğısıyla oynamırıq. Pul istəyənlər gedə bilirlər.

Ş ə k i n s k i . Axı bir kassa da nəzərə alınmalıdır. Camaat...

M a z a n d a r a n s k i . Orası yalandır! Bununla onsuz da sapqın xalqımızın düşüncəsini, zəhnini daha da sapdıracaq, yanlış bir yola salacaqsınız. Mən buna yol vermərəm. Xalqa sənətin nə olduğunu bütün çılpaqlığı, bütün gözəlliyi ilə göstərməli, anlatmalıdır. O, kor deyildir, görər, görər, anlar.

Ş ə k i n s k i . O da doğrudur! İndi camaata get bax. Qırx nəfər arvad vardır.

O q t a y . Bir bu qədər zəhmətlə düzəltdiyimiz səhnəni oyunbazxanaya çevirə bilmərik. Biz bir məqsəd, bir dilək adına çalışırıq. Acından da ölsək, ölümümüzü buradan aparmalıdırılar. Mən bir sənət dəlaləti ola bilmərəm...

Ş a h q u l u . Əlbəttə!

Ş ə k i n s k i . Özünüz bilin! (*Gedirlər. Oqtay Sevrinin başını darayır.*)

S ə m ə d . O q t a y ! Sən bir şeydə yanılırsan. Pulsuz heç bir məqsədə varmaq olmaz.

O q t a y. Mənim pulum – mənim qolum, mənim gücüm, zəhmətim, səmimiyyətim...
 S ə m ə d. Yanılırsan, Oqtay! Pulsuz, peyğəmbər ol, yenə sözlərinin qiyməti olmaz.
 O q t a y. Mən sözlərimi altun əlavəsilə satmaqdan, lal olmaq istərdim.
 S ə m ə d. Oqtay! Bir il bundan əvvəl, yazıq ananın dərd və qüssədənbağrı çatlayıb öldü. Bu zavallı çocuğa da lazımcı baxılmazsa...
 O q t a y. Gündə iki saat dərs deyirəm. Onun həyatı təmin edilir. Mənə də pul ancaq bu qədər gərəkdir.
 S ə m ə d. Orası doğrudur? Ancaq xəstə çocuğu soyuqda özünlə götürmüşsən.
 O q t a y. Eybi yoxdur! Qoy indidən alışsın. Mənim bu kiçik bacım böyük bir aktrisa olacaqdır.
 S ə m ə d. Halbuki bir qadın tutardın, həmi sənə mane olmazdı, həmi də o, sabah ərə gedəcək, bununçun...
 O q t a y. Pula lüzum yoxdur! Sevər sevilərsə, gedə bilər. Hə, indi, get oyna. (*Sevər gedir.*)
 S ə m ə d. Həmi də özün evlənəcəksən. Sizə camaat onsuz da oyunbaz kimi baxır. Bir də pulsuz hansı qarıdan girə bilərsən?
 O q t a y. Baxsın! Mən öz fikrini əfkari-ümumiyyə qorxusundan gizlədən qorxaqlardan deyiləm. Qoy məni bəyənməsinlər. Qız verməsinlər. Fəqət mən belə düşünürəm. Belə edəcəyəm.
 S ə m ə d. Halbuki sevdiyin qız...
 O q t a y. Of! Səməd bəy! Allah eşqinə, susun! Mən dünyada qarşısında əyiləcəyim, mənliliyi sarsıdacaq bir qüvvət təsəvvür etmədim. Mən bir yumruqla bütün kainatı alt-üst edəcəyimi düşünürdüm. Fəqət indi isə hiss edirəm, elə bir qüvvət var ki, mən ona qarşı gücsüzəm.
 S ə m ə d. Sanki mən susdum.
 O q t a y. Yox, yox; söyləyin, bu xüsusda söyləyənləri də adətən sevirəm.
 S ə m ə d. Mən eşitdiyimi sonra deyəcəyəm. Fəqət bu da pulsuz mümkündürmü? Bir qızı almaq üçün...
 O q t a y. Bəli, onu almaq! Ox, Səməd bəy! Mən daha burasını düşünmədim. Mən sevirəm, neçin, özüm də bilmirəm.
 S ə m ə d. İnsan əvvəlləri düşünməz.
 O q t a y. Əvvəlləri mən onu ideal kimi bəslədiyim həyatın bir modeli kimi görür və elə bilirdim ki, o bütün bir xalqdır. Fəqət sonralar onun məsumluğu, sadəliyi, pak həyatı... Yox, yox, mən heç bir zaman öz eşqimi ona söyləməyəm. Söylərdim, fəqət başqa bir qız olmadığı üçün çarəsizlikdən, onu sevdiyimi düşünəcəklər. Mənim pulum... Ox, söyləyə bilmərəm. Fəqət... mən onu xoşbəxt yaşada bilirdim.
 S ə m ə d. Sevilən də, pulsuz bir adama...
 O q t a y. O! Yox, o məsum bir çocuqdur. O, pul düşkünü deyildir. Siz onu görmüş olsaydınız... Əvvəlləri milli səhnə deyə, bir ayı kimi çalışırdım. Fəqət indi hər şeydə o! Çalışırkən yoran, yorulurkən qüvvətləndirən, gülürkən ağladan, ağlayırkən güldürən həm o, onun ümidi, onun xəyalı! Bəzən bir şey söyləmək istəyir, görürəm ki, utanır. Mən də onu sapdırıram. Çox vaxt zavallı səbəbsiz ağlayıb gedir. Fəqət... mən də ağlayıram...
 S ə m ə d. O q t a y! Sən onu məndən gizlədirsen. Fəqət mən bilirəm. Bu gün buraya gəldiyim də, bu məsələ üçündür. Bu günlərdə Danyar bəy Firəngiz üçün elçi göndərmək istəyir. Onu burada görmüş, Aslan bəyə söyləmiş. O da açıqlanmış idi. Onlar varlı, şöhrətli, böyük adamlardır. Sən onlara rəqib ola bilməzsən. O bir cür adamdır, özünü gözlə.
 O q t a y. Onun qardaşı ziyalıdır. Fəqət kim bilir... Nəhayət, mən ona anladım ki, mənim heç bir şeyim yoxsa, pak bir eşqim, sevicə bir ürəyim... O... mən burasını heç düşünməmişdim.
 D u r s u n. Sizi arayırlar. (*Qalxırlar, gedərkən.*) Qəsdən çağırırdım.

F i r ə n g i z v ə N a d y a g ə l i r l ə r .

N a d y a. O, cansız bir kağızdır. Bilirsənmi, siz danışmağın yolunu bilmirsiniz.
 F i r ə n g i z . N a d y a, utanıram! Axı nə cür deyim ki... Söyləyə bilmirəm.
 Həm də o, tez sözü dəyişir. Bu qədər incə, bu qədər həssas adam məni anlamırmı?
 N a d y a. O bir aktyordur.
 F i r ə n g i z . Ox, Nadya, mən həmişə sən deyən kimi yadımda saxlayıram ki, aktyorlara ancaq səhnədə baxmalı, onları həyatda görməməlidir. Əvvəlləri mən onu oyunları üçün bəyənir, onunla sizə qarşı fəxr edirdim. Fəqət sonralar! Of... Ona həyatda da təsadüf etdim. Bilmirəm onun gözlərində anlaşılmaz bir qüvvət, simasında, sözlərində, rəftarında... yox, o həyatda da gözəldir.
 N a d y a. Fəqət sən atan, qardaşın...
 F i r ə n g i z . Bilmirəm. Könlüm məni zorlayır. Mən onunla xoşbəxt ola bilirdim. Bilirmisən, mənim atam... Nadya, özümü öldürəcəyəm.

O q t a y (*səhnə arxasından*). Bitirincə mənə söylərsən.

N a d y a. Gəlir. Hər halda mən gedirəm. Aslan bəyə görükmürəm, gözləyirəm.
(*Gedir.*)

O q t a y gəlir.

F i r ə n g i z . Ox, bu paltar sizə o qədər yaraşır ki, Oqtay!..

O q t a y. Çünki mən bunları geyəndə Oqtay olmuram.

F i r ə n g i z . Heç unutmuram. Bir il bundan əvvəl ilk dəfə sizi bu paltarda görmüşəm. Ox, Oqtay, sizin sevdiyiniz olub, Amaliya rolunda çıxmağı nə qədər arzu edərdim! Məni də alqışlardılar. Fəqət atam! Heç qardaşım da razı olmaz. Mən Amaliyanın ölümünü çox sevirəm. İnsanın günahsız olaraq öz sevgilisi tərəfindən öldürülməsi!

O q t a y. Mən sizə heç bir zaman belə qaranlıq taleyi arzu etməzdim.

F i r ə n g i z . Sözlərini də su kimi əzbərləmişəm. Ox, atam! Vallah, mümkün olsaydı, bu saat çıxıb oynardım.

O q t a y. Firəngiz, mən bilirəm ki, sən heç bir zaman aktrisa olmayacaqsan.

F i r ə n g i z . Siz mənə söz vermişdiniz ki, o bıçaqla Amaliyanı öldürdüyünüz yeri də mənə öyrədəcəksiniz.

O q t a y. Firəngiz, get, yavrum! Sən bu süni həyata alışma. Mən Qurbanlara möhtac bu gözəllik məbədinə öz bacımı verərdim, fəqət sən gəlmə! Öyrənmə! Buraya gələnlər zəhərli gülüşləri, acı töhmətləri, böhtanları qəbul etməli, əfkarümmümiyyəni, hər bir şeyi ayaqlar altında tapdamalı, özünü pərvanələr kimi, bu sənət atəşgahının alovlu bağına atmalıdır. Fəqət sən burada gözlədiyən həyatı görə bilməyəcəksən. Gördüyün bu gözəl paltarlar, parlaq cavahirat, sevimli adamlar hamısı boyalı, hamısı sünidir. Orada padşahlıq edər, fərmanlar verər, altunlar paylarlar, çıxınca bir parça çörək arar da, tapmazlar. Sən bu həyatın görünüşlərinə aldanma. O bir həqiqət deyil, elə görünür. O bir oyuncaqdır!

F i r ə n g i z . Sanki siz beş dəqiqə zəhmətinizi məndən əsirgəyirsiniz...

O q t a y. Ox, Firəngiz! Inan ki... Gedin! Bundan sonra heç bir zaman pərdə arxasına keçməyin. Mən heç bir şeydən qorxmuram, çəkinmirəm, fəqət sən... Sizin buraya gəlmənin adınızı ləkələndirə bilər. Gedin! Bundan sonra mən heç bir zaman sizinlə görüşməyəcəyəm. (*Sükut.*)

F i r ə n g i z , neçin ağlayırsan?

F i r ə n g i z . Mən utanıram. Siz məni anlamırsınız. Mənim könlüm, alın. (*Kitabdan bir kağız verir.*) Bir daha gəlmürəm... Ancaq...

O q t a y. Firəngiz! Yavrum! Aldanırsan! Sən məni deyil, Şillərin idealını, Şəmsəddin Sami bəyin mini-mini yavrusu Pərvizi sevmişsən! Anla ki, mən bir aktyoram. Sən böyük, zəngin bir evdənsən. Mən yoxsulam. Sən layiq olduğun elə parlaq, firavan bir həyatı mən yarada bilmürəm. Sən mənimlə göz yaşlarından başqa bir şey tapa bilməyəcəksən!

F i r ə n g i z . Bilirəm!

O q t a y. Siz, sizi gözləyən acı iztirabları, müdhiş ehtiyacları, yoxsulluğu, göz yaşlarını təsəvvür etmirsiniz!

F i r ə n g i z . Hamısını bilirəm. Mən həftələrlə ac otururam.

O q t a y. Axı, Firəngiz, sən qardaşın! Of, sevirəm. Sevirəm səni, ey Şərqin Allah ürəkli yavrusu! Sevirəm. Gəl görək tale nə söyləyəcəkdir... (*Sözləri bitmiş kimi, sükut.*)

F i r ə n g i z . Siz söz vermişdiniz... bircə sən pərdəsi qalıb. O birilərini öyrənmişəm.

O q t a y. Yaxşı, qocadan ayrıldın. Sərt və qəti bir səslə yanaşdın. Söyləyin!

F i r ə n g i z . Sən qatılsən, şeytansən, hər nəsən, mən özümü ağışuna atıram!

O q t a y. Ayırın bunu məndən... Filan, filan! Atdı. Dur, dəymədi. Karlın sevdiyi öz əlində ölməlidir. Belə. (*Bıçağı Firəngi zə yeridir. Firəngiz qorxur.*)

F i r ə n g i z . Oy! Qorxdum. Axı nə cür olur ki, bıçaq düz gəlir, amma batmır?

O q t a y. Bax, belə gəlir, sonra əyilib bıçağın dəstəsi sizə toxunur. Süni bir ölüm! Öyrəndinmi?

F i r ə n g i z . Hamısını öyrəndim. İndicə gedib evdə mən də Nadyanı belə öldürəcəyəm... Oqtay! Siz məni belə doğrudan öldürərsinizmi?

D u r s u n . Oqtay! Karl fon Moor.

N a d y a gəlir.

N a d y a . Firəngiz! Gəl, Aslan bəy səni axtarır. (*Oqtay.*) O bilməsin ki, Firəngiz burada idi. Gəl!

Aslan girir, F i r ə n g i z qorxur.

A s l a n . Sən belə alçaq yerlərə...

O q t a y . Aslan bəy! Unutmayın ki...

Sözünü kəsib qapını bərk çırpıb gedir. F i r ə n g i z tələsik yönəlir, Aslan da təqib edərəkən.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

A s l a n b ə y i n qəbul otağı.

N a d y a. Axı sən məktubu kitabın arasına neçin qoyursan ki, Aslan bəy tapsın?

F i r ə n g i z. Ox, N a d y a, həmişə qoynumda gəzdirirdim. Bircə dünən...

N a d y a. Hər halda Aslan bəy bu gün Oqtayı çağırırdı. Deyir əgər çağırırsam, dedikləri sözlərin hamısını bir-bir Oqtayın üzünə deməlidir. Özü də qapının arxasından qulaq asacaqdır.

F i r ə n g i z. Nadya, sən o dəqiqəni görmüş olsaydın, özün də razı olmazdın. Of, dediyim sözlər! Hətta onunla əbədi göz yaşlarında belə, razı olduğuma söz verdim. İndi onların hamısını danmaq.

N a d y a. Həyatın coşub düşüncəni, iradəni ehtiraslara təslim etdiyi vaxtlar olur. Belə bir halda, sən də demişsən. İndi anlayır, çəkilirsən.

F i r ə n g i z. Nadya! Mən onu görməzdən, Allahımdan ölüm istərdim. Onun əzici baxışları altında alçaq bir yalançı kimi qızarmaq, səni oynadırdım, zarafatca dedim, bilməm nələr-nələr söyləmək! Axı mən də bir insanam. Axı onun da ürəyi vardır.

N a d y a. Sanki hər sözün bir qanun imiş. Beş aydır onu görmürsən. İki kəlmə söylərsən. Bir də heç bir zaman ki, o səni görməyəcəkdir. Bu qısa müddətdə zəhər də olsa...

F i r ə n g i z. Vallah, zəhər tapsaydım içər, bu qədər tərəddüd etməzdim.

N a d y a. Yaxşı ki, hələ atan bilmir. Yoxsa, bizi də bu evdən köçürər, öldürər: mənə də, atamı da, hamısını öldürər.

F i r ə n g i z. Axı bunların hamısı neçindir? Sanki yoxsullarla yaşamaq olmaz. Altunsuz, üzüksüz... Olsa yaxşıdır, fəqət olmayanda qiyamət olmaz ki...

N a d y a. Onu sən atandan, qardaşından soruş.

F i r ə n g i z. Vallah, ürək sevən dünyalardan yaxşıdır. Sanki o, Danyar bəydən əskikdir. Of! Mən onunla daha xoşbəxt ola bilərdim.

N a d y a. Fəqət çarə nədir? Sən yenə bu paltarı dəyişmişsən. Axı qardaşın dedi.

F i r ə n g i z. Ox! O mənə belə görmək istəyirdi. Tikdirdim. Bir daha görüşmədik. Barı bu gün, bu son görüşümüzdə... Allah, neçin mənə qız yaratdı?

G ü l g ə z (*giris*). Ay qız, atan gəlir. Bilmirəm bu boynunu Allah sındırmış yenə nə eşidib. Bir çanaq qanı götürüb başına gəzdirir. Gəl, evlərin birində gizlən. Gəldi N a d y a gilin şeylərini tökdü həyatın ortasına.

H a c ı Z a m a n. Allaha and olsun, kəfəni sallam boynuma, cahad eləyəm. Bütün dünyanı qıraram.

F i r ə n g i z. Getməyəcəyəm! Qoy gəlsin biryolluq öldürsün, qurtarım.

N a d y a. Oy! Mən qorxuram.

G ü l g ə z. Gəl sən allah, bizi qana salma! Səni axtarır.

F i r ə n g i z i aparırlar. Hacı Zaman daxil olur.

H a c ı Z a m a n. Hanı o? Bəs sən qız olasan... Hanı o küçüyün balası?

G ü l g ə z. A kişi, evdə qonaq var. Nişan gətirmişlər. İndi nə olmuş ki, Allah eləməmişkən...

H a c ı Z a m a n. Tfu sizin zatınıza, namussuz balası, namussuzlar! 60 yaşım var, adıma güldən ağır bir söz deyilməyib. Aləmə mən gülmüşəm... İndi siz mənə biabır edirsiniz! Mənim qızım teatrlara, oyunbaxxanalara getsin? Xalq mənə tənə vursun, itin balası, it! Dağıdaram beynini! Qanlı R ü s t ə m kimi hamınızı qıraram.

G ü l g ə z (*qorxaraq*). A kişi, vallah mən yazığın heç bir şeydən xəbəri yoxdur. Hər nə olsa yenə qardaşı bilər.

H a c ı Z a m a n. Elə o namussuz qardaş deyilmi mənim başıma bu işləri gətirən! Gəldi dayısı, oxusun, oxusun. Bir əmək pul qoydum, sonar özü gəldi, qız da oxusun. Sən də şeytan kimi girdin mənim qəlbimə. Filankəsin qızı oxudu, filan oldu... Fit, fit, fit, fit götürdü iki tarı kəssəlatı da soxdu mənim evimə ki, bunlar da ona tərbiyə versinlər. Az qalıb mənim boynuma bir bürünc xaç da salasınız.

G ü l g ə z. A kişi, oxumağın sənə... özün deyirsən ki, divan-dərədə hörməti var, sözü keçir...

H a c ı Z a m a n. O kişidir, cəhənnəmə! Yoxsa qız xeylağı, oxusun də, bir abırhəyə ilə... yoxsa başıaçıq gəzmək – belə də namussuzluq olar! Yox! Görünür, mən əvvəlki adam deyiləm. Mənim kişiliyim qalmayıb. Bunların hamısının səbəbi sənənsən, mürtədin qızı, mürtəd. (*Gülgəzə hücum edirkən.*)

A s l a n . Yenə nə olmuş! Evdə qonaq var! Bu nə vurhavurdur. Nə var?

H a c ı Z a m a n . Zəhrimar var, dərd var, zəqqum var, kafir oğlu kafir! Mənim qızımı urus evinə soxdunuz, bəs deyil, indi də qızımın sorağı bir para, bir para adamlar kimi qəmədiyələrdən gəlir? Az qalıb ki, mənim boynuma da bir xaç salıb, başıma da bir ləçək bağlayasınız! Salaram kəfəni boynuma, cahad elərəm, qıraram bütün dünyanı...

A s l a n . İndi nə var ki, teatr fəna bir şey deyil. Bir məktəb kimidir. Xalq oradan ibrət alır. Hətta məsciddən də müqəddəs bir yerdir.

H a c ı Z a m a n . Tfu sənın zatına! Daha sənə sözüüm yoxdur!

A s l a n . Bəli, bəli! Oradakı sözlər A x u n d l a r ın sözümdən daha yaxşıdır. Xalq görər, adam öldürməz...

H a c ı Z a m a n . Deməli, oradakı oyunbazlar ki, hətta deyirlər arvad tumanı geyirlər, o namussuzlar yetmiş il Allah kəlamı oxumuş Axundlardan yaxşıdır. hə? Qız xeylağı gedib, o namussuz kişilərin rəngli üzlərinə baxsın...

A s l a n . Arvad da kişi kimi bir insandır. Biz analarımızı çarşaf içində cəhalətdə saxlamışıq. Başqa millətlər... Bir də axı mən də bacımı gizlətsəm, sabah qlava, qubernator və başqaları mənə də bir vəhşi deyirlər, gülürlər. Mən bir qapıdan girə bilmərəm...

H a c ı Z a m a n . Vay-vay! Kül mənim başıma! Ey yeri, göyü yaradan pərvərdigar! Ya məni öldür, bu günləri görəyim, ya da... Baba, canımgözüm, nə istəyirsən? Sən daha mənim oğlum deyilsən! Verin, mənim qızımın əlini mənim əlimə, mən köçüb gedəcəyəm Kərbəlaya. (*Gedərkən.*) Daha mən tənqə gəldim. Dinim, məzhəbim getdi. Namusum getdi. Gəl, yığışdır mənim müxəllifatımı.

(Gedir.)

G ü l g ə z . Ay balam, sən də deyirsən, məscid, Axund... Bunu bir dil ilə... Bir tərəfə baxanda doğru deyir...

A s l a n . Bütün şəhər məni ağıllı bilir. Çlen seçib. Bircə siz... odur də. Qızın gedib heç bir yerdə hörməti olmayan itin birisinə məktub yazır...

G ü l g ə z . Sən onu aparmasaydın...

A s l a n . Yaxşı, yenə evdə otur. Qlava-filan buradadır. Bu dikarka paltarı ilə bayıra çıxma, ayıbdır.

Gülgəz başını tərpedərək gedir.

N a d y a . Aslan bəy! Firəngiz ağlayır, yalvarır ki, mümkünə məni onunla görüşdürməsin.

A s l a n . Axı onun bəhanəsini kəsmək üçün əlimdə bir fakt olmalıdır. Siz ona anladın ki, mən abşestvenni adamam. Sabah bir ziyafət düzəltdim, bir ziyalı kimi bacım olmalı, əri də olmalıdır. Hansı yaxşıdır: desəm bacımın əri rodovoy dvoryanın, uprava əzası, mejdunarodniy kommertsant Danyar bəy Qalaçıxanov və ya onda nə deyim, kakoy-to bədbəxt

nictojniy, jalkiy, razvratniy aktyor ki, heç bir xeyrə-şərə buraxmırlar. İt dəftərində də adı yoxdur.

N a d y a . Hamısını demişəm. Ancaq sözlərini danmaqdan utanır.

A s l a n . Mən onu sürgün elətdirərəm. Onu da tapşırıram atasına.

N a d y a . Oy, yox! Deyir söylərəm, ancaq ona heç bir şey etməsin, özümü öldürərəm.

A s l a n . Mən onun üçün pul hazırlamışam, razı salaram. Hər halda özüm qapının arxasından qulaq asacağam. Bir də, bu gün o gələcək. Danyar bəy də nişan göndərmiş. Stepan Vasilyeviç-filan da gəlmiş. Sizde nişan gəlirkən qız özü məclisə gəlirmi? Gəlirsə, söyləyin, o paltarları dəyişib ruscaları geyinsin. Ayıbdır. Siz özünüz onunla gəlib qaydanı öyrədersiniz. (*N a d y a g e d i r , t e l e f o n z ə n g ç a l ı r .*) Danyar bəy! Aha, Stepan Vasilyeviç dedi. Buradadırlar. (*O q t a y g i r i r .*) Deyir Danyar bəy abşestvenni işlərdə sənın üçün böyük aporadır, hə, dedi ki, Danyar bəy sənın üstündə müharibə açmışdı ki, Aslan bəy mütləqə seçilməlidir. Keçmiş, hə! Çox razıyam! Axşam sizə? Ziyafət! Yaxşı! Avtomobili göndərərsən. Yaxşı, sağ ol!

A s l a n . Oturun! Sizə belə soyuq dəyər. (*Sükut.*) Çalışırınsız, deyilmi? Deyirlər, çox gözəl işləyirsiniz. Teatr yaxşı şeydir.

O q t a y . Vəzifəmiz və bacarığımız budur.

A s l a n . Neçin! Daha da tərəqqi edər.

O q t a y . Tərəqqi etməmək – yaşamamaq deməkdir. İndilik səhnəmiz gəncdir. Aktyor yox, əsər yox, hər kəsin köməyi olursa, bir şey yaratmaq olar.

A s l a n . Təbii, kömək etmək hər kəsin borcudur. Çünki teatr bir məktəbdir.

O q t a y . Teatra bir məktəb, bəlkə də demək olur. Fəqət bir sənət məbədi kimi o daha yüksəkdir. Nə isə...

A s l a n . E, iş burasındadır ki, mənim əlimə bir məktub keçmiş ki, altında siz imza etmiş və e... bacıma göndərmişsiniz...

O q t a y . Bəli, yazmışam!

A s l a n . O məktubdan görünür ki, guya o da sizə məktublar yazmış. Onları lütfən mənə verərmisiniz?

O q t a y. Yox!
A s l a n . Neçin?
O q t a y. Çünki nə sizədir, nə də sizdən.
A s l a n . Siz mənim qardaşlıq haqqımı unutmayın.
O q t a y. Hər halda o haqqınız mənə qarşı deyildir.
A s l a n . Mən bilirəm ki, ən sonda siz məndən razı qalacaqsınız. Fəqət...
O q t a y. Məktub ziyəsi hüriyyəti-nisvançı bir adamın bacısıdır – bu bir, lüzum görülərsə, özü söyləyə bilər – bu iki.
A s l a n . Mən bilirəm ki, ən sonda siz məndən pəzi qalacaqsınız. Fəqət...
O q t a y. Məktub ziyəsi hüriyyəti-nisvançı bir adamın bacısıdır – bu bir, lüzum görülərsə özü söyləyə bilər – bu iki.
A s l a n . Hüriyyəti-nisvan təcrübəsiz bir qızın... Hər halda mən avamlar kimi tapança ilə danışmıram. Fəqət bir ziyalı kimi sizi məhkəməyə cəlb edə, Sibirə göndərə bilərəm.
O q t a y. Məni qorxuda bilməzsiniz. Başqa sözlünüz varsa, söyləyin.
A s l a n . Qorxmayırsınız, amma gizlədirsiniz. Bu nə deməkdir?
O q t a y. Bu, o deməkdir ki, könüllər sevilirəkən dəllallar susmalıdırlar. Onlara lüzum yoxdur.
A s l a n . Mən təkrar edirəm ki, siz mənə hər bir şeyi söyləməlisiniz.
O q t a y. Lüzum görülərsə, özü söyləyə bilər.
A s l a n . O sizə heç bir şey deməmiş. Siz bir naxal kimi ona rahatlıq vermirsiniz.
O q t a y. Aslan bəy, mən sizinlə çox görüşməmiş, danışmamışam. Çünki siz böyük adamlar, biz isə zəhmətinə qarşı hər kəsdən təhqir görən zavallı, əxlaqsız aktyorlar! Fəqət eşitdiklərimdən bilirdim ki, siz çinovnikdən başqa bir şey deyilsiniz.
A s l a n . Hər halda bir çinovnik.
O q t a y. Şübhəsiz, bu sözlərlə iftixar edə bilərsiniz. Fəqət mənə, onun mənası bilirsinizmi nədir? Bir heç!
A s l a n . Mən sabah qubernatora müraciət edə, sizi həbs etdirər, sürgün etdirərəm. Siz məni yaxşı tanıyırsınız! Mən uprava əzası...
O q t a y. Mən sabah da söylərəm ki, sizin mənim üçün bir mənə və əhəmiyyətiniz varsa, o da ancaq bir heç! Nə az, nə çox!
A s l a n . Çox gözəl, görürük. Gedə bilərsiniz. Bir də mənim bacımın adını çəksəniz, bütün Avropaya...
O q t a y. Mən avropalı deyiləm, olmaq da istəmirəm. İnsan könü kimsənin qəyyumluğunu qəbul etməz.
A s l a n . O sizi tanımaq istəmirəkən, aldadaraq...
O q t a y. Yalan deyirsiniz! Mən bunu özündən eşitmək istərdim.
A s l a n . Mən avam, fanatik bir kəndli deyiləm. Bir ziyalı kimi çağıra bilərəm.
Fəqət sizi qızartmaq istəmirəm.
O q t a y. Kimin daha çox qızaracağı şübhəlidir.
A s l a n . Çox yaxşı. (*Gedir, F i r ə n g i z çıxır. Uzun bir sükutdan sonra.*)
O q t a y. F i r ə n g i z! Söylə, yavrum, indi artıq mənim bütün gələcəyim, varlığım, yoxluğum sənə, sənin hər bir sözlünə bağlıdır. İndi sən mənim taleyimin hakimisən. Son söz sənindir. Yavrum, söylə!
F i r ə n g i z . O q t a y! Mən sizə göndərdiyim məktublarda lütfən qaytarılmasını rica edərdim.
O q t a y. Zətən, bu cansız kağız parçalarının heç bir əhəmiyyəti yox! Onlarla azad bir könül zorlanmaz. Fəqət neçin?
F i r ə n g i z . Siz mənim sizə qarşı səmimiyyətimi başqa cür düşünürsünüz.
O q t a y (*diksinərək və getdikcə sinirlənərək*). Başqa cürmü?.. O... başqa cür... nə cür?
F i r ə n g i z . Mən adətən bir aktyor kimi, bir sənətkar kimi sizi sevirdim. Fəqət bu, kimsəyə heç bir şey üçün haqq verməz.
O q t a y (*sinirlənərək*). Haqq verməz. Bəli, bəli! Sonra? Bir aktyor kimi sevirsiniz, sonra?
F i r ə n g i z . Siz özünüz deyirdiniz və bilirsiniz ki, rus aktyorlarına hər gün yüzlərcə qızlar kağız yazırlar. Bu, o demək deyil ki, hamısı onu başqa cür sevir.
O q t a y. Firəngiz! Firəngiz! Axı bir mənə anlat ki, sən nədən, nə? Allah eşqinə anlat ki, bu qanlı komediyaların, bu gülünc faciələrin, bu müdhiş müəmmaların əsil mənası nədir, nə? Zavallı ürəkləri telbətəl didib parçalayan bu məhzun baxışlar, tam üç il sanki ilahi bir eşqin gözəlliklərini oxşayan xəyali mahnılar, sarsılmaz qüvvətlər sarsıdan, yorğun qolları qüvvətləndirən bu dadlı ümidlər, bir qızın yanaqlarını öpən, qucan bu məsum qızartılar, bu qızartıları öpən zəif göz yaşları, bu iztirablar, üzüntülər, hamısı qanlı bir əyləncə, qara bir yalan, bir oyuncaq, bir cəhənnəm, hamısı bir aktrisanın səhnədə göstərdiyi süni hərəkətlərindənmi ibarət idi?

Firəngiz. Siz həmişə deyirdiniz ki, orada heç bir şey həqiqət deyil! Sözlər, hərəkətlər, eşqlər, hətta insanlar belə süni olduğunu, hətta özünüz belə göründüyünüz kimi olmadığınızı demirdinizmi? Neçin bircə mənim sözlərim süni olmasın, həqiqət düşünülün?

Oqtay. Süni! Orada hər şey süni, fəqət mənim ürəyim, o, süni deyildi! O, yüksək bir ideal, böyük, pak bir eşqlə çarpırdı. Fəqət sən! Canlı bir insanı taxta bir oyuncaq kimi oynatmaq, sevinci yazıq bir ürəyi saxsı bir kukla kimi atıb-tutmaq, çamurlara çırpıb tikə-tikə parçalamaq! Mənim taleyim, həyatım, gələcəyimlə yırtıcı pələnglər quzularla etdiyi kimi əylənmək, gülmək! Yox, yox! Sən o zaman süni deyildin! Ey uca pərvərdigarım! Yox, yox, ey kobud və anlaşılmaz sənətkar! Bu gözlər ki, bir barmaq sümüyün arxasından, cəhənnəm kimi coşan mənəvi bir həyatı görmürsə, neçin yaratdın? Ox, neçin mən o zaman Karım bıçağı ilə bu köksü parçalayıb da həqiqəti kəsdirmədim. Həqiqət! Ha-ha! And içirəm onun yoxluğuna ki, bu gündən onu axtaracaq, varsa, tapacağam.

Aslan (çixır). E... e... məsələ Aydındır! Şübhəsiz siz yanılmışsınız. Fəqət utanmayın! Gənclikdir, hər halda xidmətiniz üçün sizi sevərik. E... e... Eşitdim, maddi cəhətcə... Hə, alın. (Ona bir konvert verir.) Və həmişə də mənim yardımına əmin ola bilərsiniz. Mən bir ziyalıyam...

Oqtay (pulları alaraq). Bəli! Budur səbəb, bu! Otuzillik dərindən həndəsədən başqa bir şey öyrənməyən, dilsiz-ağızsız qoyunlar kimi həyata yuvarlanmış, cansız, duyğusuz, bir yığın əski parçalarına tapındıran, yüksək bir eşqi alçaq bir oyuncağa çevirən, üç ildə iki söz deməkdən utanan məsum bir yavrunu qrammofonlar kimi söylədən budur, bu! Düşünən beyinlər, çarpıyan ürəklər bunlara satılır. Fəqət neçin? Bəli, mənim pulum yox, altunum yox, fəqət bunlara qarşı mənəvi bir varlığım, döyünən ürəyim, yorulmaz qollarım, sarsılmaz qüvvətim var idi. Mən bir aslan kimi çarpışarkən bir yırtıcı çıxdı da, onların hamısını çeynədi, qırdı, tökdü, tapdadi. İndi mən bu sarsılmış qüvvət, bu sönlük ruh, ölgün ürək ilə nə edə biləcəyəm, nə? Fəqət yeriyəcəyəm. Həm də qarşımda bir yol qalmış ki, o da intiqam!

Aslan. Siz kimdən intiqam alacaqsınız?

Oqtay. Hər halda intiqam sizdən, cansız, duyğusuz, varatnikli odun parçalarından olmayacaqdır. Siz bu intiqam hədəfindən çox aşağısınız. Sizdən mühit özü intiqam alacaqdır. Çünki siz bir heçsiniz ki, məqsədiniz mənsəb, diləyiniz pul, işləriniz də, özgələrdən meymunlar kimi kobudcasına alınmış bir moda! Fəqət mühit irəliləyir. Çəkməz çox zaman ki, taleyi ilə oynadığınız bu zavallı xalq özü əməlpərvər gənclər, səmimi idealçılar, böyük qəhrəmanlar, mübarizlər yetirəcək, mühit size irəliləyəcək və gərəksiz əsgər parçaları kimi işıqlıqda qaranlıqlar, aydınlıqda kölgələr deyər, diri ikən tarixin arxivlərinə atacaqdır.

Aslan. Siz aydın demirsiniz, siz kimdən intiqam alacaqsınız?

Oqtay. Kimdən? Özümdən, öz eşqimdən, öz taleyimdən, öz idealımdan, öz tanrımdan, həyatdan, mühitdən, gələcəkdən, həqiqətin yoxluğundan! Mən o olacağam ki, bundan sonra ola biləcəyəm. Ola biləcəyəm və olacağam bir səfil. Həm də sadə bir səfil yox, səfillər padşahı! Budur mənim intiqamım!

Əlindəki pulları bütün qüvvətilə Aslan bəyin üzünə çırpıb, son bir baxışla gözlərini yerə dikmiş Firəngizi süzərək, dönüb gedir.

Nadya və Aslan arxasınca çixır, Firəngiz qarıya yaxınlaşıb dayanır və məhzun-məhzun baxarkən, içəridən oxuyurlar.

Sə s .

Mən aşiq neylim sənə,
Düşübdür meylim sənə,
Mən dönsəm, üzüm dönsün,
Sən dönsən, neylim sənə?
Balam ağrını alım...

Firəngiz baxır, birdən üzünü örtüb bərkədən ağlayaraq, divan üzərinə atılır və boğulurcasına ağlayırkən.

Pərdə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Qarlı bir qış gecəsi. Səhnə soldan ölgün, hisli və çirkin bir meyxanayı, sağda isə qaranlıq bir küçəni təsvir edir. Meyxanada Oqtay səfil, solğun bir qiyafədə, başını miz üzərinə qoymuş, sanki yatmışdır. Ötədən gələn ar-a-sıra sərxoş gülüşlər, içəridə kefli bir dəstənin olduğunu anladır. Küçədə Sevər və ikinci dilənçi bir qadın oturmuşlar.

Sevər (küçədən keçən bir nəfərə). Allah eşqinə, qardaşlar! Yazığam, acam, kömək edin! (Yolçu maraqlanmadan keçir.) Ondan sonra yazıq qardaşımı buradan sürgün edirlər. İndi 10 ildir ki, göndərilmişdir. O

zaman mən 5-6 yaşlarında çocuq idim. Gedərkən məni və hər bir şeyimizi dayıma tapşırır ki, təcridlə satıb məni saxlasın. O da bir-iki il məni saxladı, evimizi satdı, hamısını dağıtdı, öldü, getdi. Ondan sonra mən küçələrdə qaldım. Həmin F i r ə n g i z gəlib məni tapdı, ərindən gizlin həmişə mənə kömək edirdi. Bəzən yazıq biixtiyar ağlayaraq, üzumdən öpüb deyirdi: Ox, Sevər! Mən sənin qardaşını sevirdim. Hər ikimiz bədbəxt olduq. Sonra əri onu çıxartdı, mən də qulluqçu durdum, indi bir neçə aydır ki, xəstələndim, qovdular. Ac, səfil-sərgərdan küçələri dolaşırım. İndi də ara-sıra küçələrdə adamlar O q t a y Eloğlu yaxşı oynayır, hayıf ki, sürgün etmişlər deyə, danışırlar. Ox, mən yazıq qardaşımdan bəlkə bir xəbər öyrəndim deyə, saatlarla arxalarınca yüyürür, qardaşım barədə belə gözəl sözlər danışıqları üçün onları sevirəm. Fəqət heyhat!

Səməd və X a s p o l a d çıxırlar.

S e v ə r . Qardaşlar, acam, kömək edin! (*Meyxanaya girirlər.*) Sanki insanların ürəyi daşdır. Gündüz utanır, bayıra çıxmıram, iki gündür acam. (*Gedirlər.*)

X a s p o l a t . Siz o vaxt dost idiniz. Olsa-olsa siz ona təsir edə bilərsiniz. Fəqət çətin! Bax, buradadır, görürsünüzmü? İki gündür size axtarıram.

S ə m ə d . Doğrudanmı bu odur? Adı dillərdə dastan kimi gəzən, bir zamanlar Azərbaycan səhnəsini titrədən Oqtay Eloğlu budurmu? Ola bilməz! Mən onu oyadacağam.

X a s p o l a t . Yox, yox, Səməd bəy, başqa çarəsi yoxdur. İndi meyxanəni bağlayacaqlar, sərxoş çıxacaq, dediyim kimi təqib edərək, zorla bir arabaya, oradan da bir evə. İki gün dustaq, ayılsın bəlkə ayıqlıqda razı edə bildik. (*Muxana*) O günkü çalib oynayan qaraçılar gəlməmişlərimi? Şərab ver!

M u x a n . Yenə gəlmişlər. Söylərəm gəlib burada çalarlar.

X a s p o l a t . Üç gün əvvəl buradan keçirkən onu gördüm, tanıdım. Üç gündür, hər gün gəlirəm, getməyəm deyir ki, getməyəm. Nə qədər pul vəd etdim, nə qədər pul tökdüm, olmadı. Mən bir də bu süni həyatın içinə girməyəm, həqiqət axtarıram deyə, çıxıb gedir.

S ə m ə d . Yaxşı, bu 10 ildə harada imiş?

X a s p o l a t . O gündən ki, qubernatoru təhqir etdiyi üçün sürgün ediblər, bu gedir, Türküstanda hökumət əleyhinə çalışdığı üçün, tutub Sibirə göndərilər. Dörd-beş ildən sonra çıxır, yenidən həbs edirlər, yenə buraxırlar. Ötəyə-bəriyə... İnqilabdan sonra azadlıq alır, hətta böyük bir vəzifə təklif edirlər, mən bəşəriyyətə ayıq baxa bilmərəm, mən səfillər yurdunun padşahıyam, deyə getmir. Özü kimi kırımlı bir yoldaşı var, ondan öyrəndim.

S ə m ə d . Getməz, canım! Hər kəs böyümək istər, amma bu... yaxşı, nə vaxt gəlib?

X a s p o l a t . Üç-dörd gündür. Onu da yetənə yetmiş, yetməyənlərə bir daş atmış. Nə isə, yazıq çox bəlalər çəkmişdir.

S ə m ə d . Burada hansı evdə olur? Onun bir bacısı var idi.

X a s p o l a t . Bacısını bilmirəm, özünü öyrənmişəm. Buradan çıxdı, təqib etdim, yol üzərindəki yanmış xarabalıq nədir, oraya getdi. Bir qədər oturdu, düşündü, düşündü, axırda bir kərpic tapıb başının altına qoydu, yatdı.

S ə m ə d . Bu soyuq, bu qar, bu qiyamətdə?

X a s p o l a t . Bəli, bu soyuqda! Yalvardım, getmədi. Fəqət onu əldən buraxmaram. Bu saat onun hər tükü bir qızıldır. Siz o zaman onunla dost idiniz, fəqət mən əvvəlləri aktyor, sonra antreprenyor, indi də teatr müdiri. Xalqla daim təmasdayam. Bilirəm, onun adı bir sənət simvolu kimi olmuşdur. Görənlər görmüş, görməyənlər eşitmiş, danışıq. Bu 10 ildə adı dildən-dilə gəzmiş, nəhayət, o qədər böyümüş ki, bu artıq bir məsəl, bir hekayə, bir ideal olmuşdur.

S ə m ə d . Mən o vaxtlar çox fikir verməzdim.

X a s p o l a t . Ondan sonra ikinci Oqtay yetişməmişdir. Səhnəmiz varlığını o zavallıya borcludur. İndiki baş rejissorumuz Şəkinski ki, bayaq Oqtayı bəyənmirdi, bilirsiniz, bu yazıq onun üçün nə qədər əmək sərf etmişdir. Gətirmiş, öyrətmiş. Onda bir qüvvət var idi ki, gələn artıq qaça bilməzdi. Hələ xalq üçün. O, teatrımızın indiki parlaq halını, salonlarını, onu rəngarəng çiçəklərlə bəzəyən Azərbaycan xanımlarını, teatrlarımızın tərəqqisini görəcek olarsa... axı o bu teatrın atasıdır.

S ə m ə d . Görəsən indi də əvvəlki kimi oynaya bilərmə?

X a s p o l a t . Bilər, ancaq ayıq saxlaya bilərsək. Oynamazsa da, bir elan verildimi, xalq, adı dillərdə dastan kimi gəzər, bu adamı görmək üçün qapıları qıracaqdır. Həm də düşünmüşəm, ilk oyun Şillərin "Qaçaqqlar". Həm bir az da beynəlmiləl. Bütün əcnəbi teatrlarından nümayəndələr çağıracağam, gəlsinlər, görsünlər, azərbaycanlılar Şilləri necə anırlar. Biletlərin də qiymətini yüksəldəcəyəm. Heç olmazsa bir gecə...

S ə m ə d . Yox, yox, razı edərəm. Amma kim bilir. O qədər nəhsdir ki! Yazığı bədbəxt etdilər, axtarsan özü də...

X a s p o l a t . O vaxtlar o bir qızla tanış idi. Mən o qızı çox görmüşdüm.

S ə m ə d . Mən bu işin içində idim. Özü həmişə mənə söylərdi. Qərribədir. Deyir o qız ilk əvvəl xalqdan ayrılıb, mənə çiçək gətirdi. Mənə elə gəlirdi ki, xalqım artıq oyanmış və Firəngiz bütün bir xalqdır ki, gəlib mənə təqdir edir. Əvvəlləri, deyir, onu belə ictimai bir hiss ilə sevirəkən, getdikcə bu duyğu xüsusi bir eşqə çevrildi.

X a s p o l a t . O zaman açıq gəzən bir-iki nəfər idi. İndi yüzlərlə.

S ə m ə d . Bilirsinizmi, qız da onu sevirdi. O da qərribədir. Deyir ki, ilk əvvəl bunu gördüm, sevindim. Sabah bizim də teatrımız, aktyorumuz var deyə, məktəbdə kimsəyə rahatlıq vermədim. O, sanki mənim bütün bu iftixarım üçün bir istinadgah idi. Onu başqasına verdilər. O da bu yazığın son örpəyinədək qumara udubuz, axırda çıxartdı, başqa zəngin bir qadın aldı. O indi azad bir qadındır. O gün mənə deyir ki, Səməd bəy, mən onu sevirdim. Ondan sonra onun xatirəsilə ağlamadığımı, sən və sevinc bir ziyafət, bir əyləncə xatırlamıram. O da, zavallı, ömründə böyük faciələr keçirmiş! İndi Oqtayın burada olduğunu bilərsə...

Q a r a ç ı l l a r ç ı x ı r . Çalır, oxuyur, oynayırlar.

O q t a y (*başını qaldıraraq*). Ey, onlar nə çalırlar?

M u x a n . Bah, nə çalırlar! Adətən çalırlar.

O q t a y . Səsini kəs! Dəgilən, səfillər padşahı əmr edir ki, bundan sonra süni şeylər çalmasınlar, bir həqiqət varsa, çalsınlar, yoxsa, sussunlar! Eşidirsənmi?

M u x a n . Nə həqiqət? Bah!..

O q t a y . Elə bir şey ki, olduğu kimi görünsün, göründüyü kimi görünməsin.

M u x a n . Necə görünməsin?

O q t a y . Buraya gəl! Bu divar nədəndir?

M u x a n . Daşdan.

O q t a y (*kağızları göstərərək*). Bəs bu nədir? Bu nə üçündür?

M u x a n . Bah! O da kağızdır. O sözgəlişi, bir bəzəkdir.

O q t a y . Axı bu ki, altun deyil, doğruçu altun deyil.

M u x a n . O, süni bir bəzəkdir. Kağızsız divar olurmu?

O q t a y . Süni, hər şey süni! Sanki bu süni bəzək olmazsa, işlər keçməz. Axı neçindir bu süni bəzəklər? Zavallı bəşəriyyət, neçin həqiqəti gizlədirsiniz? Cırın onu! Bax, belə! Qoyun bu çirkin qara daşlar olduğu kimi, bütün dəhşətilə görünsünlər. Daşdır, qoy daş görünsün. Neçin gizlədirsiniz? O, çirkin də olsa, həqiqət olduğu üçün gözəldir!

M u x a n . Sarsaq adam! Nə edirsən? Divarları neçin dağıdırсан?

O q t a y . Aha, indi anlamışsan. Söylə, bir daha çalmasınlar.

X a s p o l a t (*əlilə çağırır*). Ey! Bura gəl. Bir az keçincə söyləyin ki, dükanı bağlayıram, çıxarın getsin.

Q a r a ç ı q ı z .

Məhzun, könlüm, ey vah, ey vah, şad olacaqmış sanıyorsan;

Va əsəfa, biçarə könlüm, ey vah, ey vah, aldanıyorsan;

Bu qədər cövrü-cəfaya bilərək qatlanıyorsan?

Va əsəfa, biçarə könlüm, ey vah, ey vah, aldanıyorsan?

Nəşə yox, ümmid yox, ləzzət həyatın harasında?

Hicri çox, hicran lap çox, ləzzət sevdanın harasında?

O q t a y (*qalxıb hücumla*). Yalan deyirsən! Aldanan yalnız mən deyiləm.

Bütün bəşəriyyət aldanır. Həm də bilərək aldanır. Bu aldanışlarla da yaşayır.

M u x a n (*önünü kəsərək*). Canım, sənə demir ki, sən neçin hiddətlənirsən?

O q t a y . Səsini kəs! Sən özün də aldanırsan. Yalan deyir, özün öz yalanlarına inanırsan.

M u x a n . Bah, kimə yalan dedim?

O q t a y . Yaxşı. Sən olduğundan başqa heç bir şey olmayacaqsan. Gözəlsən gözəlsən, çirkinsən çirkin! Əqillisen əqilli, dəlisen yenə osan. Fəqət bu gümüşlər, bu zəncirlər nədir, nə? Bax, bunlarla sən xalqı aldadırsan. Çünki bunların arxasında özün görünmürsən.

M u x a n . Bah, bu bir adətdir.

O q t a y . Yox! Bu yaşayış üçün bir prinsipdir. Hətta təbiət də bu aldanışlardan, bu yalanlardan çəkinmir. (*Qaraçı qızı göstərir*.) Bax, onu görürmüsən? Qara qaşlar, qara gözlər, al dodaqlar, qızarmış yanaqlar, görürmüsünüz, nə qədər gözəl görünür? Fəqət o, göründüyü kimi deyildir. Təbiət qurnaz baqqallar kimi bizi aldadır. Sən onu olduğu kimi, həqiqəti görmək istəyirmisən? Gedək məzarlığa, istədiyini bir gözəli sənə göstərim.

Bilirsənmi nədir? Bir yığın ət, bir yığın sümük! Hətta o da deyil, bir ovuc su, bir yığın duz, torpaq, kül! Nəhayət, gözəgörünməz müxtəlif qazlar, bəlkə də bir heç, anladınmı?

M u x a n. Yaxşı, əzizim! Artıq bağlayıram, vaxt gecdir.

O q t a y. Yaxşı, mən gedirəm.

M u x a n. Bəs pul?

O q t a y. Nə pul?

M u x a n. Necə nə pul? Sadəcə pul.

O q t a y. Mənim pulum yox! Həyatımda heç bir vaxt nisyə hantballıqlar fikrinə düşməmiş, elə yüklər daşmamışam.

M u x a n. Nə sərsəmləyirsən, pulsuz nə haqla...

O q t a y. Cəhənnəm ol, sənə deyirəm! Mənə hüquq dərsi verəcək. Mən səfillər padşahıyam. Mənim özümün qanunlarım vardır. Ala bilmədiyin sənə deyil, ala bildiyim mənimdir.

M u x a n. Bəs pulu?

O q t a y. Pulu? Pulunu sən məndən ala bilməyəcəksən. Onlar sənə yaşayış ümidin olsaydı, ya ölər, ya alardın. Fəqət indi ölmək istəməzsən, çünki onlarsız yaşaya bilərsən. Demək, o artıqdır. Artıqdır, gərək deyildir. Gərək deyil, sənə deyildir. Haqqın yoxdur. Fəqət mən bu çörəyi götürməzsəm (*alib cibinə qoyur*), bu gecə ölərəm. Ona görə də götürməyə haqqım vardır. Almaq istərsən, ya ölər, ya vermərəm.

M u x a n. Hər kəs bacardığını edərsə, mən də sənə bu döşəmənin üzərinə sərilib qol-qıçını əzərsəm...

O q t a y. Aha! Onu edə bilərsən. O sənə haqqındır. Qol-qıçım, demək, sənindir. Fəqət mən ondan əvvəl bu boş şüşəni götürüb sənə başına çırpı bilərsəm. (*Şüşəni alıb Muxanın başına atır.*) Bu da mənim haqqımdır.

S ə m ə d . Oqtay! Oqtay!

Muxan başını əyirəkən, yıxılır və qalxır.

M u x a n. Şeytan oğlu şeytan! (*Xaspolat onu saxlayır.*)

S ə m ə d . O q t a y!

O q t a y. Sən nə sən?

S ə m ə d . O q t a y, sən nə vaxt gəldin? Məni tanıyırmısan?

O q t a y. Mənim başım Durovun qəfəsi deyil ki, hər yoldan ötən əl-ayaqlını saxlasın, gəzdirsin.

S ə m ə d . Yaxşı bax, məni tanıyırmısan?

O q t a y. Yəni sən doğrudan da varsan? Tanımaq üçün varlığını mənə göstər. Mən sənə varlığını da şübhə edirəm.

S ə m ə d . Necə yəni mən yoxam. (*Xaspolata*) Yazıq keflidir, dediyini bilmir.

O q t a y. Sübut göstər, sübut!

S ə m ə d . Nə sübut, məni görmürsən?

O q t a y. Görünən hər şey var demək deyildir. Yox, yox, mən bir daha gözlərimə inanmıram, çox zaman onlar aldadırlar. Bəlkə sən bir kölgəsən. Bəlkə güzgüdəki şəkillərdən birisən. Sənə haqiqət olduğuna bir sübut varmı?

X a s p o l a t . Səsinə, sözlərini eşidirmisən? Heç güzgü kölgəsi də söylərmi?

O q t a y. Mən haqiqət sandığım çox səslərin, çox sözlərin sonradan bir yalan, bir əyləncə olduğunu görmüşəm. Aha! Yəqin sən qrammafonsan.

S ə m ə d . Bununla heç danışmaq olmayır ki! Oqtay, mən Səməd bəyəm. On il bundan əvvəl... Tanıdınmı?

O q t a y. Aha, bir zaman sənə paltarlarını tanıyırdım. Özünü tanıyıram. Artıq paltarla da kimsəni tanımaq istəmirəm.

X a s p o l a t . O q t a y! Bu sənə əziz dostundur. Səməd bəy!

O q t a y. Əziz dostum? Tanıyıram. İstəyirsən soyun, sənə paltarsız baxım. Artıq mən hər bir şeyi çılpaq görmək istərəm.

X a s p o l a t . Oqtay, bir neçə il sənəmlə dostluq, qardaşlıq etmişik. Sənə bu halına acıyırdı ki, arxanca gəzirik.

O q t a y. Dostluq, qardaşlıq (*sanki bu sözləri ilk dəfə eşidirmiş kimi, düşünür.*) Soyunun! İstəməzsəniz, mən sizi soyunduraram. Dostlar, qardaşlar, hanı mənim bacım? (*Hər ikisi özlərini itirib, mızıldanırlar.*) Dostlar, sizi arxasınca gəzdirən mən deyiləm, puldur, pul!

X a s p o l a t . Oqtay, bunları burax, sən özün yaratdığın bir yerdən qaçırsan. Bu gün səhnə hər cəhətcə sənə təmin edə bilər.

O q t a y. Mən qaçmıram, mən düşünür, öyrənirəm.

S ə m ə d . Nə düşünürsən?

O q t a y. Düşünürəm ki, dəyişən sizin başınızdır, ya papağınız.

X a s p o l a t . Oqtay, bircə gün də olsa.

O q t a y. İstəmirəm! Hər bir şeyi həqiqət olan bir yer varsa, haydı gedək, yoxsa itilin! Mən artıq süni bir həyata soxulmaram. Həqiqət axtarıram, həm də yalan yox, əbədi bir həqiqət.

S ə m ə d . Oqtay, sən neçin bilərək özünü məhv edirsən? İndi haraya gedəcəksən.

O q t a y. Orada həqiqətə oxşar bir yer var ki, hər şey bir az olduğu kimi görünür, oraya.

X a s p o l a t . Oqtay, səhnəmiz doğma bir ana kimi qollarını açmış, səni gözləyir.

O q t a y. Unutmayın ki, mən Oqtayam. Getməyəm dedim, getməyəm! (*Çıxırkən Muxan saxlamaq istəyir.*)

X a s p o l a t . Dur, toxunma! Sal! (*Muxan çotkaya salır.*) Al! (*Pulunu verir.*) O q t a y (*çixaraq, laübalı oxuyur.*)

Qarlı dağlar aşaram,

Yorulmadan qoşaram.

Bir ümid, bir işıq yox,

Bilməm neçin yaşaram...

S ə m ə d . Təqib edək, deyilmi!

X a s p o l a t . Mən edəcəyəm, çarəsi yox. Onu əldən buraxmaram. Hər tükü bir qızıldır. Canım, özünü tələf edir.

S e v ə r (*çixaraq*). Ay qardaş, acam, xəstəyəm, kimsəsizəm! Mənə kömək edin!

O q t a y. Aha! Çox gözəl! İndi sənin doğrudan da ac olduğunu biz nədən bilək?

S e v ə r . Vallah, qardaş, acam! Özüm də xəstəyəm.

O q t a y. Yalan deyirsən! Sən istəyirsən ki, pulları alasan, aparıb yığıb gizlədəsən.

S e v ə r . Mənə gülməyin, bu qarın, qiyamətin altında ehtiyacsız bir insan oturarmı? Ox, mən bədbəxtəm. Məni danışdırma. Heç bir şey istəmirəm. Ancaq mənə gülmə.

O q t a y. Yaxşı! O zaman neçin yaşayırsan? Madam ki, yaşamırsan, uzan öl! Həyatdan artıq nə gözləyirsən? İndi görürəm hələ bir qədər gəncsən, fəqət dilənçisən, bütün məhzunluğu, bütün solğunluğu ilə ilahi bir heyət təşkil edən bu gözəlliyə kimsə baxmayacaq. Pulun yox, kimsə səni almayacaqdır. Sabah getdikcə qocalacaqsan: üzün, gözün qırışacaq, daha fəna bir hala düşəcəksən. O zaman neçin yaşayırsan? Zavallı bəşəriyyət bilir ki, taleyi bu, dəyişməyəcəkdir. Mövhum bir ümid onu sürükləyib aparır, haraya, özü də bilmir. Yaxşı, demək sən acsan?

S e v ə r . Fəqət soyuq məni kəsmiş, dilim tutmur, danışdırmayın?

O q t a y. Bax, mənim çörəyim var, sənə verərdim, ancaq nədən bilək ki, bu sözlər doğrudur. Bu iniltilər yalan deyildir. Ürəyində “onu aldatdım” deyə, gülməyəcəksən. (*Sevər ağlayır.*) Yox, ağlama! Bilirsənmi nə var? Dur, mən gedib bir bıçaq tapım. Yox, yox, bu şüşə ilə sənin qarnını cırıb baxım. Doğrudan da acsansa, onda bax, bu çörəyi sənə verərəm.

S e v ə r . Ox! Özüm bacarmıram, öldürün məni, bu əzabdan qurtarım. (*Ağlayır.*)

O q t a y. Yaxşı! Al, zavallı, bu çörək sənin haqqındır. Bunu mən sənə üçün götürdüm. Buradan keçərkən səni görmüştüm. Evim olsaydı, səni aparardım, fəqət yoxdur. O q t a y Eloğlu xərəbələr bayquşudur.

S e v ə r . Aman, nə deyirsiniz, siz kimsiniz?

O q t a y. Mən bir kölgə.

S e v ə r . Sən allah, sən kimsən?

O q t a y. Hansı Allah? Çünki allahlıq məsələsi hələ aramızda ixtilaflıdır. O deyir mən səni yaratmışam, mən deyirəm yox, mən səni yaratmışam.

S e v ə r . Axı siz Oqtay Eloğlu adını haradan bilirsiniz?

O q t a y. Bu ad bir zaman mənim adım idi, indi isə mən yoxam.

S e v ə r . Ox qardaşım! Mən sənə bacınam! Sevərəm!

O q t a y. Sevər! Ox, zavallı bacım! Sənsən? Səadətini tanrım qədər sevdiyim bu xalq bircə səni də yaşatmadı.

X a s p o l a t . Aman, nə böyük faciəyə təsadüf etdik.

S e v ə r . Ox, qardaşım!.. Yazıq bacın. (*Ağlayır.*)

O q t a y. Zavallı! Həyatın varlığını unutturduğu qiyamətləri arasında üç şeyi düşünürdüm: bu zavallı xalqı, səni, ox, bir də o bivəfani ki, sevirdim. Fəqət səni də mən bədbəxt etdim. Mən varlı-adlı bir adam olsaydım, hər gün yüzlərcə elçilər gələr, səni almaq istərdilər. Fəqət bu hal ilə səni kim alacaqdır? Sən indi bir dilənçisən. Gözəl də olsan almazlar. Bəli, sən dilənçisən. Qalx, yavrum! Sən də mənim kimi bir səfilsən, bərabər gedək.

S ə m ə d (*vaxınlaşaraq*). Oqtay!

O q t a y. İtil! Toxunmayın bizə! Dostlar!.. Nə istəyirsiniz bizdən, nə?

X a s p o l a t . Oqtay!

O q t a y. Bəli, öyrəndim.
X a s p o l a t. Oqtay, bu müztərib yavrunun xatirəsiçin də olsa.
O q t a y. Müztərib yavru! Ona yer verin, sabah axşam oynayıram.
X a s p o l a t. Mən indidən görürəm ki, xalq sabah səni bağına basacaq, çiçəklər altında oxşayacaqdır. Mən sənin üçün hər şey taparam. Sabah elan verirəm.
O q t a y. Yaxşı.

Pərdə

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Səhnədə.

Ş ə k i n s k i. Məni bircə şey kəsir ki, neçin bu camaatın ağı yoxdur. Bu qapıları qırıb bileti bir-birinin əlindən qapan camaatdan Oqtayı olsa-olsa ya birisi tanıyır, ya ikisi. Qalanı heç görməmişdilər. Nə cür oynadığını bilmir, bəlkə, deginən, heç oynamır.

X a s p o l a t. Gündüz görmürdünmü nə gözəl oynayırdı?

Ş ə k i n s k i. Mən görmüşəm də, camaat ki, görməyib.

X a s p o l a t. Hər halda adını eşitmişlər. Çoxusu da xidmətləri üçün onu sevirlər.

Ş ə k i n s k i. Həm də o başqa bir tərcümə ilə oynayır. Bizim kitabla öyrənməsi gec çəkər. Aktyorlara maaş gərəkdir.

M a z a n d a r a n s k i (*yüyükərək*). Xaspolat əfəndi! Oqtay elə bir qrim eləmiş ki, nə deyim!

Ş ə k i n s k i. Durun, hələ bu gecə ayıqdır.

M a z a n d a r a n s k i. Yox! Yox! Sizin canınız üçün, mən qapının deşiyindən baxırdım. Daha səhərki adam deyil. Sanki on iki yaşı varmış, quş kimi! Amma bilirsiniz, geyindi, güzgüyə baxdı, düşündü, düşündü, birdən əllərilə üzünü örtüb divan üzərinə düşdü qaldı.

X a s p o l a t. Biz onu içkidən ayıra bilərsək, o bizim səhnəmizin Ulduzu olacaqdır.

M a z a n d a r a n s k i. Onda Şəkinski bir findıq.

Ş ə k i n s k i. Mazandaranski, haydı səhnədən! Min yol demişəm səhnəyə ayaq basmayın.

M a z a n d a r a n s k i. Daha acığın neyçün gəlir? İndi nə rejissorluğu əlindən alan var, nə premyerliyini.

Ş ə k i n s k i. Adamı də kəsən orasıdır, hər gəldi-gedəri...

M a z a n d a r a n s k i. Şəkinski! Sən rejissorsan, amma bağışla ha! Öz vicdanınla söylə, o yazıq nə qədər sənin üçün əmək sərf etmişdir. Səni də, məni də o adam etmiş, araya çıxarmış.

Ş ə k i n s k i. Görürəm nə cür olmuşsan.

M a z a n d a r a n s k i. Əlbəttə, mən heç özümü səndən əskik adam bilmirəm. Sən nəsən məgər! Onun yanında heç nə deyilsən.

Ş ə k i n s k i. Rədd ol, deyirəm sənə, bu saat səhnədən! (*Xaspolata.*) Baxın, deyirəm sizə bundan sonra hər yetən gəlib yenə bir ağa olacaqsız, mən əlimi ağdan qaraya vurmaram.

X a s p o l a t. Yaxşı, yaxşı, nə oldu? İndi sənə nə dedilər? Gəl görək Oqtay nə edir. (*Gedirkən.*)

M a z a n d a r a n s k i. Qorxma, sənin kimi rejissorluq üçün ölmür. Ona-buna yaltaqlanmaqla... Ona yalvarsalar da, boynuna götürməz. O, nanəcib deyildir, bilirmisən.

Gedirlər. Tamara girir.

Ş ə k i n s k i. Bəs sən gəlməyəcəkdin? Yeddi sözün vardır.

T a m a r a. Gəlməyəcəkdim. Amma fərqi yox, deyəcəyəm ki, xəstəyəm, ancaq sonra...

Ş ə k i n s k i. Mən dedim ki, hər şeyin cavabını mən verəcəyəm. Deyərdin xəstə idim, vəssalam.

T a m a r a. Onsuz da deyəcəyəm. Çıxmıram. Öldürməyəcəklər məni ki.

Ş ə k i n s k i. Ondan başqa təzə bir şey də var. Bu gün bir nəfər – Danyar bəy Qalaçıxanov mənə beş yüz manat pul göndərmiş ki, Oqtayın çıxışına yol verməyim. Öyrəndim, dedilər bilmirəm, keçmiş arvadıyla nə işə bir işləri varmış. Bu, bizim aylıq maaşımız. Onu xalqın gözündə bu gecə elə öldürüm ki...

T a m a r a. Beş yüz manat...

Ş ə k i n s k i . Deyirəm zəngin bir qadın almış, milyonlarla pulu var. Onlar üçün nədir ki? Sən get uzan ki, xəstəyəm, amma çıxmayasan ha? Bu gün Oqtay belə bir zərbəni alarsa, oyun yatırılarsa, sabah bir daha oynamaz. Olmasa, sabah mən xəstələnərəm, sabah gecə də biabır olarsa, demək, qiyamətə dək getdi!

T a m a r a . Yaxşı, mən gedib uzanıram. Yoxsa lap açıq deyərəm: dəlinin birilə oynamıram.

D u r s u n v ə O q t a y g ə l i r .

O q t a y . Doğrudanmı Azərbaycan qadınlığı sənətkar bir qız yetişdirə bilmir. Hələ çox çalışmalıdır.

T a m a r a . Yenə əski mahnıları başlamışsınız. Sanki bu xalq səhnədə adam deyildir.

O q t a y . Tamara, sən daim yersiz hiddətlənirsən. Fəqət anla ki, bir gürcü qızı Tatyana, ya mən Onegini oynaya bilərəm. Fəqət bu, rus xalqının bütün ruhunu, bütün incəliklərini əks etdirən bir Onegin, bir Tatyana ola bilməz. Daha zəif bir rus aktrisası bir Tatyana daha bir az zəhmətlə, daha gözəl oynaya bilər. Çünki ruhu həmin mühit ilə mərbutdur. Həyatda elələrini çox görmüş, o özü bir Tatyana.

T a m a r a . Bu qədər Avropa aktyorları oynayırlar...

O q t a y . Avropa gündoğuşu anlamır. Onu heç bir vaxt doğru təsəvvür etməmişdir. Bir azərbaycanlı qızı yaratmaq üçün xalqın bütün ruhunu, hissiyyatını, tarixini, adət və ənənətini görünməz incəliklərinə qədər bilməli, onun dərinliklərindən, onun mühitindən çıxmalı, bəlkə bir azərbaycanlı olmalıdır.. Sənətkarlar hamısı bir ailədir. Fəqət...

T a m a r a . Bu on-on beş ildə bacardığ yaratdıq; yenə Oqtay gəldi, biz bacarmırıq. Gəlsin bir azərbaycanlı aktrisa oynasın, pəjaluyusta! Mən hər sərxoş səfildən söz çəkmək istəmirəm. Çox deyərsən heç oynamaramda.

O q t a y . Tamara, mən sərxoş da olsam, sözlərimi anlayıram.

T a m a r a . Pəjaluyusta! İndi ki, elədir, mən heç oynamıram.

O q t a y . Ehtiyac təkamülün babasıdır! Xalq görər ki, səhnəsində qadın yox, özü öz arasından tapar verər.

X a s p o l a t . Nə var? Nə olmuş, Tamara, neçin geyinmirsiniz?

T a m a r a . Mən oynamıyacağam!

X a s p o l a t . Necə oynamıyacağam! Burası başlı-başına deyil ki, camaat salona dolmuş.

T a m a r a . Bir yaramırıq və oynamırıq, vəssalam! Bu saat çıxıb gedəcəyəm.

Özüm də xəstəyəm.

X a s p o l a t . Yaxşı, yaxşı, bunları sonra da danışarıq. Hələ bu gecə geyinin.

T a m a r a . Mən qəti deyirəm, oynamıyacağam. Mən öz mənliliyimi hər yoldan ötən bir səfil üçün tapdayan deyiləm.

X a s p o l a t . Nəhayət, mən müdirəm! Əmr edirəm! Belə qəti bir gecədə... Yoxsa, mən sabahdan başqa aktrisalar...

T a m a r a . İstədiyinizi edin, pəjaluyusta, tapsanız götürün! Boğazıma ip də salsanız, oynamaram.

Ş ə k i n s k i . Elə də heç bir aktyor işləməz, gəlib onu tutanda ki, sən... oynamaz da. Nəhayət, heç kəs razı olmaz ki, hər səfil, hər yerindən qalxan...

O q t a y . Şəkinski!.. Bəli, O q t a y bir səfildir! O tapdalanmalıdır... O... Dursun! Allah eşqinə, bir şüşə şərab! Bu zavallı bəşəriyyətə, bu dərürəklilə gülünc insancıqlara, bu insan görkəmli, əqrəb ürəkli, həşərata ayıq baxa bilmirəm. (*Gedirlər.*)

X a s p o l a t . Dursun? Yox, onu sakit et! Tamara! Görürsünüz ki, o bir zavallıdır. Keçirdiyi faciələri siz bilsəniz... Ürəyi sınıqdır. Yaxşı, sizə nə demişsə, mən qəbul edərəm.

T a m a r a . Doğrusu, mən oynamıyacağam. Özünüz bilin.

Ş ə k i n s k i . Haqqı da var, kimsə də ona bir söz deyə bilməz.

X a s p o l a t . Axı sən də bir düşün! Neçə gündür bayram, teatr bağlı, boğazımdan çörək getmirdi. Biletlər birə-üç qiymətə, hər yerdə üç adam oturub. Bayaq müxtəsər hesabladım, teatrın bir aylıq xərci durulur. Bu qədər camaatı qaytarmaq. Axı bunu getdim tapdım, yalvardım, söz verdi, qaçmır da. Tamara, axı belə iş olmaz, yalvarıram sizə.

T a m a r a . Öldürsələr də oynamıyacağam.

Ş ə k i n s k i . Mənə nə var, özünüz bilərsiniz. O öz şərəfindən keçərsə... Sanki mənim sözümlədir.

T a m a r a . Daha bəsdir mən çəkdim. Xurşid dünən səhnəyə çıxmış, sizinlə tanışdır. Səlmanı ona verərsiniz, Tamaradan yaxşıdır. O biri gəlir ki, azərbaycanlı qızı belə gəldi, cəhənnəmə olsun hamısı.

X a s p o l a t . Tamara, bu gecə ölmüşəm, məni yerdən götürün. And verirəm sizin oğlunuzun canına!

T a m a r a . Oynamaram, deyirəm, vəssalam! (*Çıxıb gedir.*)

X a s p o l a t . Ay Allah, indi nə edəcəyik!

Ş ə k i n s k i . Elan verin ki, bu gecə oyun olmayacaqdır. Bu qədər!
X a s p o l a t . Bura dövlət teatrıdır. Oyuncaq deyil! Tutduraram onu!
Aktyorların bir aylıq donluğu. Şəkinski, siz allah, bu işi bir cür eləyin.

D u r s u n . Xurşid İvanova evdə idi, bir az xəstə də olsa...
X a s p o l a t . Aha! Bu saat, Dursun, min arabaya gətir gəl. Yaxşı yadıma saldın.
Ş ə k i n s k i . Heç bir şeydən xəbərsiz nə cür oynayacaqdır? Həm də xəstə.
X a s p o l a t . Yüz yol oynamış, bir cür keçər. Tez!

Dursun gedir.

Ş ə k i n s k i . Görərik!

Pərdə enir, işıqlar yanır. Salon. F i r ə n g i z , N ə r g i z lojaya gəlir.

E l x a n l ı . Vaxtdır! (*Əl çalınır, işıqlar sönür.*) Başlayın.
F i r ə n g i z . Of, Nərgiz, xatırlayıram ki, tam on üç il bundan əvvəl, həmin bu yerdən onu ilk əvvəl və indicə oynayacağı rolda görmüşəm. Ox! O zaman iki çocuq könül...

N ə r g i z . Ay qız, yavaş, xəlq eşitdi.

F i r ə n g i z . Aman Allah, bilmirəm onu görəndə nə olacağam. Ürəyim döyünür. İlk görüşdə özümü saxlaya bilərsəm.

N ə r g i z . Ağıllı ol, birdən bağırıb elərsən, biabır olarıq.

F i r ə n g i z . Ox, Nərgiz! Bədbəxt həyatımın qaranlıqları içində illər uzununu eşqini bəsləyib, gecələr bir məbud kimi, xəyalını qucduğum bir adamı... Of, xatirat... Nərgiz, anla ki, mən onu sevirdim. Ayrılıq eşqin süd anasıdır. Sən bilsən, o yazıq nə bəlalər çəkmiş! Öz bacısı mənə söylərkən, ürəyim parçalanırdı. Bunların hamısına bais mənəm, mən! Yox, mən deyiləm, onlar: o canavar, həm də atam, qardaşım! O daşürəkli insan tacirləri!

N ə r g i z . Yavaş, qız, indi Aslan bəy gəlib eşidər. Fəqət heç dilindən düşməyən bir adamı nə cür olub da gedib görməmişsən?

F i r ə n g i z . Ox! Nə üzlə gedəcəyəm! Hələlik gözünə görünmək, əhvalını pozmaq istəmirəm.

Ö z d ə m i r . Vaxtdır, başlayın! (*Əl çalınır, Xaspolat pərdə qarşısına çıxır.*)

X a s p o l a t . Cənablar! Bu gün böyük bir sevincə ilk çıxışını görməyə gəldiyiniz və bu qədər səbirsizliklə gözlədiyiniz Oqtay Eloğlu, dəfələrlə gördüyünüz adi qastrolyorlardan deyildir. O, səhnəmizi tanrısı qədər sevən, eyni vaxtda səhnənin tanrısı olan, səhnəyə doğma bir ana kimi baxan, eyni vaxtda Azərbaycan səhnəsinin doğma anası olan ikincisiz² böyük bir sənətkar, sarsılmaz, fədakar bir sənət mübarizidir. Bir çox səbəblərdən onillik uzun bir müddətdə səhnədən ayrılmaq məcburiyyətində qalmışsa da, bu gün yenidən...

E l x a n l ı , Ö z d ə m i r (*və başqaları əl çalaraq*). Görmək istəyirik! Səhnəyə çıxsın! Yaşasın Eloğlu!

X a s p o l a t çəkilib, pərdə qalxır. O q t a y ı bürüyərək və gəlmirmiş kimi dartaraq, səhnəyə gətirirlər. Qızlar, oğlanlar, gəlinlər, bütün xalq onu gurultulu alqışlarla qarşılayır, başına çiçəklər səpirlər. Eyni halda qatışıq səslər eşidilir.

Ö z d ə m i r . Yaşasın Azərbaycan səhnəsinin sevinci, anası və sevimli oğlu Oqtay Eloğlu!

E l x a n l ı . Yaşasın Azərbaycan sənətinin böyük mübarizi O q t a y Eloğlu!

O q t a y . Əziz vətəndaşlarım! Mən və mənə qarşı bu hissiyyat heç... fəqət məni sevindirən xalqımızın bir ideal kimi bəslədiyim bugünkü tərəqqisini... Of, mən ki, sizi sevirdim... (*Ağlayıb susur, eyni halda xalq gurultulu alqışlarla...*)

E l x a n l ı . Yaşasın səmimi sənətkarımız! Ura! (*Alqışlar arasından.*)

X a s p o l a t . Vətəndaşlar! Xüsusilə tələbə qardaşlar! Gənclərimizin bağrından qopan bu coşqun hissiyata hər kəs, xüsusilə səhnə işçiləri sevinirlər. Fəqət Oqtay hazırlanacağı üçün hissiyyatınızı gizləyib aktyoru ancaq pərdələrin və oyunun sonunda təbriklə, oyunun gedişinə mane olmayacağınızı ümid edirik.

Əl çalınır. Pərdə.

F i r ə n g i z . Ox, Nərgiz! Dayana bilmirəm. (*Ağlayır.*)

N ə r g i z . Firəngiz, dəli deyilsən ki, xalq baxır.

F i r ə n g i z . Ox, Nərgiz, xatirat məni məhv edir. Həm də belə yüksəlməsinə sevinirəm. *(Bir uşaq Firəngizə bir məktub verib gedir. Firəngiz bir iztirabla getdikcə pozulur, oxuyur.)*

N ə r g i z . Qoy düşmənləri ağılasınlar.

F i r ə n g i z . Aman! Nə dəhşətli xəbər! Səməd bəyə yalvarmışdım, yazır *(Kağızı verir.)* Bu qədər gurultudan sonra onu üzüqoylu çırpıb tapdamaq, təhqir etmək!

N ə r g i z . Aktrisa oynamaq istəmir? Nəhayət, bu canavarlıqdır. Belə iş olmaz!

F i r ə n g i z . Onu zəlil etmək istəyirlər. Edərlər də, ürəklərimi yanacaqdır?

N ə r g i z . Allah göstərməsin elə şeyi, onda nə olar! Bu qədər gurultudan sonra. Bilmirəm bu qədər qızdan biri nə üçün səhnəyə getmir!

F i r ə n g i z . Nərgiz! Mən sənin kimi olsaydım, gedərdim. Fəqət mövqeyim elədir ki...

N ə r g i z . Gedəcəyəm! Ancaq...

F i r ə n g i z . Nədən, bilmirəm, qorxursunuz? Sara deyir, Gülgəz deyir, sən deyirsən səhnəyə gedəcəyəm, gedəcəyəm, heç biriniz tərənəmirsiniz.

N ə r g i z . Yox də, heç kəs getməmiş biz durub araya atılmayacağıq ki, heç olmazsa iki-üç nəfər getsin.

F i r ə n g i z . Axı bu birinci kim olsun? Cəhənnəmə olsun bir-iki nəfər, sanki sən onlardan birisi olmazsan. Belə qəti bir gündə. Of, mən gedərdimi! Fəqət bilirəm o canavar yenə mənim adıma min cür söz çıxaracaq, məni ləkələməyə çalışacaqdır. Sənin kimi olsaydım...

N ə r g i z . Yox, canım, oyunu saxlamazlar.

F i r ə n g i z . Elə bir şey olarsa, inan ki, ürəyim partlar.

X a s p o l a t çıxır.

X a s p o l a t . Cənablar, nə qədər acı bir xəbər də olsa, bildirməliyəm ki, aktrisa Tamara Pavlova xəstə olduğundan bu gecə oyun olmayacaqdır. Yaxın günləri gözləmək istəməyənlər yerliklərini³ qaytara bilərlər.

Ö z d ə m i r . Tamara bir az bundan əvvəl sağ-salamat faytonla gəldi.

E l x a n l ı . Tamara Pavlovanı bu saat gözümlə burada gördüm.

X a s p o l a t . Buradadır, ancaq xəstədir. Başqa aktrisa üçün də göndərildi, o da xəstədir.

S ə m ə d b ə y . Xəstə deyildir.

N ə r g i z . Camaat içində doktor var, gəlsin xəstəliyini təsdiq etsin.

E l x a n l ı . Xalqı ələ salmamışsınız. İki saat yerlik üçün zəhmət çəkmişik.

Olmaz, gərək, oynansın.

X a s p o l a t . Mən də istərdim oynansın, ancaq aktrisa yoxdur, nə edə bilərik.

N ə r g i z . Onu məhkəməyə cəlb edərik, xəstə deyil. Borcudur oynasın, məcbur edin.

X a s p o l a t . Hər halda oynamır. İnanmırsınız özü gəlsin söyləsin.

E l x a n l ı . Gəlsin! Gəlsin! Özü gəlsin! Xalqı oynadırsınız. Özü gəlsin!

X a s p o l a t gedir. Səməd bəy F i r ə n g i z in lojasına gəlir.

F i r ə n g i z . Ox! Onu öldürürlər. Belə bir gündə mən gedər, onu yalnız buraxmazdım. Fəqət, onun böhtanları yolunu kəsibdir. Kaş mən sənin kim sərbəst olaydım.

S ə m ə d b ə y . Bilirsinizmi, sizə yazmışdım! Bayaq getdim, öyrəndim. Rejissorun Oqtayı gözü götürmür, gəlib ona rəqib olacağından qorxur. Aktrisa ilə sözləşmiş. Oqtayın bir sözünü bəhanə edib oynamıram deyir. Oqtayın nüfuzunu qırmaq, xalqın gözündən salmaq, ləkələmək istəyirlər. Ancaq mən xüsusi eşitdim ki, Danyar bəy də rejissor üçün çoxlu pul göndərmiş ki, Oqtayın çıxışına yol verməsin. Oqtay təbii bunu bilmir, amma onsuz da çox tutqundur.

F i r ə n g i z . Bilmirəm, neçin bu canavar o zavallının yolunu kəsir.

X a s p o l a t və Tamara çıxır. Səməd bəy yerinə gedir.

X a s p o l a t . Bu da aktrisa, özündən soruşa bilərsiniz.

T a m a r a . Xəstə olduğumdan oynamadığım üçün üzr istəyirəm.

S ə m ə d b ə y . Xəstə deyilsiniz.

E l x a n l ı . Söyləyə bilərsiniz, oynaya da bilərsiniz.

Ö z d ə m ir . Sizin borcunuzdur. Biz sizi məhkəməyə cəlb edərik!

T a m a r a . Deyirəm ki, xəstəyəm.

E l x a n l ı . Yalandır! Oynaya bilərsiniz. Artıq söz istəməz.

T a m a r a . Məni, söyləmək istəmədiyim bir çox səbəbləri açıq söyləməyə məcbur etməyin.

E l x a n l ı . Söyləyin! Səbəbini söyləyin.

Tamara düşünür.

F i r ə n g i z . Aman! Qorxuram ki...

E l x a n l ı . Madam ki, söz tapmayırsınız, başlayın.

T a m a r a . Bir səbəbi yox, hər yetən səfil bir sərxoşla səhnəyə çıxmıram.

F i r ə n g i z . Ox, yırtıcı qadın!

S ə m ə d bəy . Halbuki sizi o, aktyor etmişdir.

T a m a r a . Hər halda mən öz həyatımı yarımdəli bir adamın əlinə tapşıra bilmərəm. Nəhayət, mən öz həyatım üçün qorxuram.

F i r ə n g i z . Nərgiz, o baxır. Mən onun tapdanmasına dözə bilmərəm. Məni buradan çıxar.

Ö z d ə m ir . Əvvəldən bildirəydin.

Tamara çıxmaq istəyir.

T a m a r a . Mən səbəbini söylədim, artıq əfv edərsiniz. (*Gedir.*)

E l x a n l ı . Başqası oynasın!

X a s p o l a t . Göndərdik, başqası da yox. Tapıb verin, sözüm yox, oynasın.

S ə s l ə r . Xalqı oynadırsınız! Hamısı yalandır! (*Qatışıq səslər.*) Məhkəməyə cəlb etməlidir...

O q t a y . Səfil xalq, nə bağırırsan! Səndə sənətkar bir qadın yox, varsansa yarat, yaratmırsansa sus, uzan, öl!

Bayaqdan bəri bir iztirab içərisində çırpınan F i r ə n g i z coşqun bir hissini əzilən təsiri altında bağırrır.

F i r ə n g i z . Mən bu rolu oynaram!

O q t a y gedir. Hamı susub oraya baxır.

N ə r g i z . F i r ə n g i z !

F i r ə n g i z . Burax! Mən onu elə zəlil görmək istəmirəm.

X a s p o l a t . Dildə deyirsiniz, amma gəlməzsiniz. Həm də sözlərini nə vaxt öyrənəcəksiniz. Belə hazırlıqsız bir halda, bu gecə olmayacaq.

F i r ə n g i z . Mən bu rola hazırım. Bu saat oynaya bilərəm.

X a s p o l a t düşünür.

E l x a n l ı . Bacarar, bacarar. Xanım söyləyir ki, oynaya bilərəm.

X a s p o l a t . Mənim də düşündüyüm orasıdır. Ancaq qorxuram bir gecədə sözlərini...

F i r ə n g i z . Oynaya bilərəm, deyirəm sizə, hərəkətlərini də, sözlərini də əzbər bilirəm. Soruşa bilərsiniz.

E l x a n l ı . Bacarar, bacarar. Biz yadımızda saxlarıq ki, hazırlıqsız çıxmışdır.

X a s p o l a t . Yaxşı, xanım buyursun səhnəyə.

Aslan gəlir.

N ə r g i z . Firəngiz, sən nə etdin?

F i r ə n g i z . Burax, mən onu məhv etmişəm, indi diriltmək istəyirəm.

A s l a n . Firəngiz, sən haraya gedirsən?

F i r ə n g i z . Mən artıq qocuyq deyiləm. Artıq öz taleyimi özüm idarə edə bilərəm. Gəldim!

Gedirkən xalq əl çalır. F i r ə n g i z səhnəyə çıxır.

X a s p o l a t . Heç səhnədə olmuşunuzmu, xanım əfəndi?
F i r ə n g i z . Yox! Studiyaya getmişəm! Bu rolu da orada keçmişəm. Onsuz da bilirdim.
X a s p o l a t . Yaxşı... Şəkinski!
Ş ə k i n s k i . Mən xam bir aktrisanı səhnəyə buraxa bilmərəm.
F i r ə n g i z . Mən bilirəm, nə istəyirsiniz, soruşun.
X a s p o l a t . Suflyordan kitabı alıb oxuyur.
X a s p o l a t . Deyin 3-cü pərdədə Amaliyanın Fransadan ayrıldığı zaman dediyi sözləri.
F i r ə n g i z . Yaxşı. Məni sevirənsə, rıcamı qəbul edərmişən?
X a s p o l a t . Həyatımdan artıq olmayan xahişini qəbul edərəm.
F i r ə n g i z . Qəbul edərsən, deyilmi? Mənə nifrət et, məndən uzaqlaş! Gönlümdə Karlın eşqini bəslərkən, sənə məhəbbətinlə uğraşmaq mənə yaraşmaz. İndi get, məni tək burax!
X a s p o l a t . Gedin geyinin!
Ş ə k i n s k i . Tamara geyinir.
F i r ə n g i z . Gəldim, artıq arxam bir uçurumdur, geri dönmə bilmərəm, çəkilin! Zəhərli gülüşlər altında yüngül bir yaramaz kimi geri qayıtmaqdan... bu ananın doğma yavrusu mənəm, mən oynayacağam!
X a s p o l a t . Gedin geyinin! (*Səhnə qarşısına çıxaraq.*) Cənablar! Bu gün Azərbaycanın, bütün Gündoğuşun görmədiyi xoşbəxt bir günü görürük. Bu gün hər kəsə bəlli olan səhnəmizin böyük dahisi Oqtay Eloğlu ilə yanaşı tariximizdə ilk dəfə olaraq, səhnəmizə Azərbaycanlı qızı çıxır. Bu gün bizim üçün böyük bir tarixi gün, bir bayram olmalıdır. Yaşasın ilk əvvəl öz sonsuz anasının qoynuna atılan doğma yavru! (*Xalq əl çalır.*)
Ö z d ə m i r . Yaşasın ilk qaranquş! Ura!
E l x a n l ı . Yaşasın azad Azərbaycan sənəti! Ura!
Ö z d ə m i r . Yaşasın azad Azərbaycan qızı, Ura!

Sürəkli alqışlar.

Pərdə

ALTINCI PƏRDƏ

“Qaçaq”ın səkkizinci pərdəsi

Q r i m m . Sən öz sadıq qullarının üzünə baxmaq istəmirsən?
O q t a y (*Karl rolunda*). Bu dəfə də mənə sadıq olmuşsunuzsa, vay sizin halınıza.
Q r i m m . Sənin sadıq qulun Şeytserlə son vidan. O bir daha gəlməyəcəkdir.
O q t a y . Necə? Onu tapmadınız mı?
Ş v a r t s . Ölüsünü tapdıq.
O q t a y . Şükür sənə, İlahi! Bir bələdan qurtardım, işim düzəldi.
Q a ç a q l a r (*Firəngizi – Amaliyanı gətirərək*). Ataman, ataman sizə çox gözəl bir töhfə!
F i r ə n g i z (*dayısının qucağına atılaraq*). Ah, dayı, dayı!
M o o r . Amaliya! Amaliya! Mənim qızım! (*Firəngiz qalxıb Oqtaya tərəf gedir.*)
F i r ə n g i z . Karl! Karl!
O q t a y (*onu görüncə diqqətlə baxır, böyük bir həyəcan içində dili dolaşır özünü itirir*). O... Firəngiz, sən sən!
Yuxumu görürəm!.. Of, ilan... Əqrəb. O... Fəqət... Bunu mənim yanıma kim gətirdi?
F i r ə n g i z (*şaşırır, özünü toplayaraq*). Əziz Karlım! Ah, sevgili Karlım yenə mənimlədir.
O q t a y . Of! Uzaq, aman, ayırın onu məndən! Qoy bütün dünya məhv olsun! Kim, hansı canavar məni bu hallara saldı? Kim məni yenidən buraya gətirdi? Yaşamalılı deyil bu çirkin həşərat yurdu. Hələk ol! (*Firəngizə*) Hələk ol!
S u f l y o r . Oğlun qaçaqların başçısıdır. (*Təkrar edir.*) O q t a y ! (*Təkrar edir.*) De də!
M o o r (*yavaşdan*). Sözü de də! Öləcəyəm axı!

O q t a y inləyərək ağır bir böhran keçirirmiş kimi çırpınırkən.

M o o r. Sözüünü de də. (*Məyus olunca yıxılır.*) Mən daha öldüm. (*Ölür.*)

F i r ə n g i z. (*O q t a y ı q u c a r a q .*) Sən qatilsən, şeytansən, mələksən, hər nəsən, mən özümü ağışuna atıram!

O q t a y. Yalan deyirsən. O da yalandır! Sabah həmin bu sözlərlə bir başqasının ağışuna atılacaqsan.

F i r ə n g i z (*yavaşdan*). Oqtay, neçin belə eləyirsən? Sözlərini söylə də!

O q t a y (*üzülərək acı gülüşlərlə*). Ha-ha-ha! Nə söyləyim, nə?

Ş a h q u l u . Canım, bu belə neçin oynayır? Özündən danışır.

M a z a n d a r a n s k i. Bilmirəm. Gündüzdən deyirdi kitabın tərcüməsi yaxşı deyildir. Bəlkə özü bildiyi kimi oynayır.

S u f l y o r . Karl! Sözlərini söylə də!

O q t a y. Eh... bilirmisən mən kiməm?

F i r ə n g i z . Mənim əziz, sevgili Karlım!

O q t a y. Yalan deyirsən, burax bu boş komediyaları. Mən Karl deyiləm, mən on il sənin eşqinlə bütün dünyanı gəzmiş, sürgünləri, dustaqları, Sibiri dolamış bir səfil, bir səfillər padşahıyam ki, bir zamanlar ona O q t a y Eloğlu deyirdilər.

F i r ə n g i z (*yavaşdan*). O q t a y, əzizim, biz səhnədəyik.

O q t a y. Yox, yox, mən artıq bu süni həyatın içində dura bilmərəm. Mənə həqiqət gərəkdir, mən gedirəm.

Q a ç a q l a r . Dayan, xain! Bohemiya meşələrini unutma! Verdiyən söz əsasında sona qədər bizimlə getməlisən. Yüzlərlə Q u r b a n verilmiş, Amaliya da onlardan biri.

O q t a y. Bəli, Amaliya!.. Of, Firəngiz, neçin gəldin, neçin daim həyatımın keçidlərinə görünüb məni məhv edirsən? Ox... mən istəyirdim ki... Axı mən bu səfil həyatı buraxıb dönmək istəyirdim. Neçin yenidən mənim yolum üzərinə çıxıb onu kəsdin? Çəkil! Allah eşqinə çəkil! Bir daha mənim gözlərimə görünmə! Mən artıq gedir, həm də əbədilik olaraq gedirəm. Mən səfillər padşahı idim, yenə o olacağam!

F i r ə n g i z . Dayan, əvvəlcə məni öldür, sonra get!

O q t a y. Çəkil! Mən öz arzularımı idarə etməyi bacarmayan, özünü dolandırmaq üçün özündə qüvvət tapmayan zavallı, gülünc bir məxluqa əl açmaq istəmirəm. Aldanırsan, mən bu kiçik intiqamlardan çox yüksəkdəyəm. (*Getmək istərkən.*)

F i r ə n g i z (*qaçaqlara*). Ey şeytan şagirdləri, siz mənə yardım edin! Başçımız qorxaq və yalançıdır!

O q t a y (*qaçaqların tüfəngini itələyərək*). Yox mən yalançı deyiləm! Mən səni sevirdim. Fəqət, sən yenidən nə istəyirsən? Yox, yox, burax bu süni həyatı. Mən böyük bir idealı kiçik bir oyuncaq görmək istəmirəm. Bu süni dünyadan uzaq, parlaq bir həqiqətə!

F i r ə n g i z . Oqtay, nə danışırısan? Sən məni öldürməlisən. Mənim artıq sözü qalmamış.

O q t a y. Bəli, səni öldürməliyəm, çünki mən öz idealımdan, öz eşqimdən, öz taleyimdən, öz tanrımdan intiqam alası idim. Fəqət... Ox, F i r ə n g i z ! Kimsən sən, kim?

F i r ə n g i z . Oqtay! Mən səni sevirəm. Çıxıb hamısını danışarıq.

O q t a y. Yalan deyirsən, yalan! Artıq məni aldada bilməzsən. Başqa bir rəngə boyanıb tarixi təkrar etdirə bilməzsən. Yenə yalan, yenə hər şey süni! Mən artıq həqiqəti anlamaq istəyirəm. Of, tökül gözlərim, tökül yerə! Madam ki, həqiqəti görə bilmirsən, tökül! Sən osan, fəqət səni qucmaq, susmaq, durmaq, əbədilik məhv olmaq! Yox, artıq sən o deyilsən, sən artıq o ola bilməzsən. Sən bir daha bu məsum qızartıları, bu pak həyatı, bu sevimli görkəmi qaytara bilməyəcək, yarada bilməyəcəksən, göstərə bilməyəcəksən. O indi tapılmaz! Aç mənim könlümü, tam mənasilə bir F i r ə n g i z ancaq orada tapıla bilər. Sən artıq yoxsan, mənim sərt çöhrəmə başqa üfüqlər gülümsəyir.

F i r ə n g i z . O q t a y, indi mən nə etməliyəm?

O q t a y. Sən ölməlisən! Mən mənəviyyatımda bir ideal olaraq yaradıb, gizlədiyim mini-mini bir məxluqa qara torpaqlarda sürünəcək qədər rəzil olan, bu həşərat içində görmək istəmirəm. Xatırlayırmısan, bir zaman süni həyatın nə olduğunu, həmin Karlın bıçağı ilə sənə öyrətdirdim. (*Göstərir.*) Belə! Fəqət indi doğru bir həyatı öyrətməliyəm. Uzaq bu sünilikdən, uzaq! Bir həqiqət ol! Mənə də bu həqiqəti anlat! Mən onu axtarıram, onu bilməliyəm, öyrənməliyəm. Bax, belə! (*Bıçağı doğrudan da F i r ə n g i z in köksünə sancır.*)

F i r ə n g i z . Aman, aman, neçin? Ox!.. Qorxma! Mən onsuz da... Ox... Səni bağışlayıram.

O q t a y. Yox, sən həqiqəti mənə anlat! Mən onu görmək istəyirəm. Hanı, görünürmü?

Q a ç a q l a r . Ataman, sən nə etdin?

O q t a y. Tam ürəyindən vurdum. Bir dəqiqədə tamam oldu.

Ş a h q u l u . Canım, bu doğrudan da vurdu. Deyirəm “Qaçaq”da sözlər yoxdur.

X a s p o l a t . Pərdəni salın! Zənaves!

M a z a n d a r a n s k i . Pərdəni verin! Suflyor, senarius. (*Bağırır.*)

O q t a y . Bəli, doğrudan! Yetər sünilik! Yetər yalan! Siz həqiqəti mənə göstərin! Mən onu görmək istəyirəm. Yox, onu korlar görməzlər, gəlin mən sizə göstərim! Budur həqiqət! Toxunmayın! (*Pərdələri səhnənin ortasına atır.*) Ox, yavrum, nə qədər gözəlsən! Yalan deyirlər. Mən səni öldürmədim! Sən yaşayırsan! Sən buradasan! (*Köksünə vurub göstərir.*) Mənim bağrımdasan! Ölən, bu səfilin quraşdırdığı bir yığın ət, bir yığın sümükdür! Ox... Aparın məni buradan! Mən buraya gəlirkən bir balıqçı gördüm... O da yalandır. Yalan deyir Şillər...

A s l a n . Tutun bu sərsəmi (*deyirkən*).

O q t a y . Bir insan idealı barmağında altın üzük gəzdirməz! Bu altınlar onlara gərəkdir. Onlara, onlara. (*Üzükləri çıxarıb Aslan bəyin başına çırpır.*)

X a s p o l a t (*içəri atılır*). Aman, bir doktor! Zavallını doğrudan öldürmüş.

O q t a y . Bəli, doğrudan! Bütün həyatını süni görünüşlərlə keçirən, varlığı məchul zavallı bəşəriyyət! Nə istəyirsiniz bu sünilikdən? Həm də nə qədər gözəl! Qaldırın bu divarları, belə... (*Qələni vurub yıxır.*) Elə bir həyat qurulmalıdır ki, orada hər söz bir qanun, hər şey bir həqiqət olsun. Hər şey görüldüyü kimi deyil, olduğu kimi görünsün. Belə, belə! (*Divarları yıxır.*) Sən də ey böyük sahir, söndür bu günəşləri, ay, Ulduzları! Süni işıqlara lüzum yox! Dünya qaranlıqdır, qoy qaranlıq görünsün. Qaldır bu güzgüləri! Qoy bu şaşqın bəşəriyyət bir dəfə də olsa həqiqəti görsün, görsün ki, o bir heçdir. Sən özün də bir heçsən, yaratdıqların da! Bacarmırsan yaratma, yaradırsan yaşat! Sən yaratdığın F i r ə n g i z indi yoxdur, fəqət mən yaratdığım F i r ə n g i z əbədidir! Onu kimsə öldürməz, o solmaz, qocalmaz, usandırmaz, getdikcə gözəlləşər! Özün söylə, kimdir daha böyük sənətkar? Sən, ya mən?

N ə r g i z . F i r ə n g i z ! Ax, ölmüş.

O q t a y . Yalan deyirsiniz, o ölməmişdir, o mənim bağrımdadır!

A s l a n . Tutun onu!

Ş a h q u l u . Canım, əlində bıçaq var.

O q t a y . Bıçaq! Al. (*Atır.*) Fəqət istəmərəm... Mən özüm gedib özümü ədalət divanına təslim edəcəyəm. Yox, yox, onu Şillərin idealları edə bilər. Səfillər padşahı O q t a y Eloğlu onu etməz. Mən dünyada ədalət divanı adına bir şey tanımıram. Hamısı yalandır! Yalan deyir Şillər! Mən yenə ancaq bu zavallı xalqı tanıyır, ona müraciət edirəm. Ona təslim oluram. Son söz onundur. Qoy o söyləsin: kimdir müqəssir? Yaşadaraq öldürən, öldürərək yaşadan, sevərək parçalayan, parçalayaraq sevən əliqanlı səfillər padşahı Oqtay Eloğlumunu? Bu zavallı, günahsız yavrumu? Əski mühitin bu gülcünc heykəlimi? Və yaxud alman dahisi böyük Şillər özümü?

Pərdə

